

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему «Звільнення Східної України 1943 р.: планування, перебіг
військових операцій, наслідки/ Liberation of Eastern Ukraine in 1943: planning,
course of military operations, consequences»

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Савчук Костянтин Михайлович

Керівник: д. і. н., проф.
Волосник Юрій Петрович

Рецензент: к. і. н., доц. Єремєєв П. В.

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ВОРОШИЛОВГРАДСЬКА ТА ВОРОНЕЗЬКО-ХАРКІВСЬКА СТРАТЕГІЧНІ НАСТУПАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ	12
1.1. Ворошиловградська наступальна операція «Стрибок» 29 січня – 18 лютого 1943 р.	13
1.2. Харківська наступальна операція «Зірка» 2 лютого – 23 березня 1943 р.	23
Висновки.....	34
РОЗДІЛ 2. ОСТАТОЧНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ СЛОБОЖАНЩИНИ І ДОНБАСУ ВЛІТКУ-ВОСЕНИ 1943 Р.	36
2.1. Ізюм-Барвінківська наступальна операція 17-27 липня 1943 р.	37
2.2. Міуська наступальна операція 17 липня - 2 серпня 1943 р.....	39
2.3. Білгородсько-Харківська операція 3-23 серпня 1943	41
2.4. Донбаська стратегічна наступальна операція 13 серпня - 22 вересня 1943р.	44
Висновки.....	48
РОЗДІЛ 3. БИТВА ЗА ДНІПРО.....	51
3.1. Чернігівсько-Полтавська операція 26 серпня - 30 вересня 1943 р.	52
3.2. Нижньодніпровська операція 26 вересня - 20 грудня 1943.....	58
3.3. Київська наступальна операція 3–13 листопада 1943 р.	63
Висновки.....	67
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	72
РЕЗЮМЕ	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дослідження звільнення Східної України у 1943 році є науково актуальним завданням через кілька ключових аспектів. Наукова актуальність теми полягає у тому, що не дивлячись на появу в останні десятиріччя значної кількості робіт, присвячених боротьбі за звільнення України від гітлерівських загарбників, ще чимало її аспектів вивчені недостатньо. До числа таких відносяться битви за звільнення східних регіонів України в 1943р. Визначення місця, ролі та значення подій 1943 р. у визволенні Східної України допоможе заповнити історичні прогалини та висвітлити різні аспекти цього періоду.

Аналіз воєнних подій та стратегічних рішень, прийнятих протиборчими сторонами конфлікту, має допомогти виявити ключові фактори, що вплинули на подальший розвиток подій німецько-радянської війни та з'ясувати нереалізовані та втрачені можливості сторін у цій боротьбі .

Суспільну актуальність праці найбільшим чином зумовлюють події, що розгорнулися на сході України в рамках російсько-української війни. Дослідження перебігу звільнення Східної України від німецької окупації особливо актуалізуються в контексті сучасних бойових дій. Сказане вище визначає актуальність обраної для дослідження теми.

Об'єктом дослідження виступає німецько-радянська війна.

Предметом дослідження виступають стратегічне планування та військові операції, наслідком проведення яких було звільнення Східної України від гітлерівських військ.

Хронологічні межі дослідження зумовлені періодом перебігу наступальних операцій радянської армії. Нижньою хронологічною межею слід визнати січень 1943 р., коли розпочались стратегічні операції зі звільнення

східних областей України. За верхню хронологічну межу дослідження можна рахувати листопад 1943 р., коли відбулося остаточне звільнення Східної України.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Східної України. Під цим терміном ми розуміємо всі регіони України на схід від Дніпра.

Історіографія. Розгляд історіографії цього періоду надає можливість визначити ключові тенденції досліджень та різноманіття підходів до розуміння та інтерпретації подій того часу.

Основна маса історичних досліджень звільнення Східної України у 1943р. були в основному базована на офіційних документах, аналізі військових дій та спогадах учасників подій. Такі роботи визначаються спробами з'ясувати стратегічні, тактичні та гуманітарні аспекти визволення регіону та складають загальне наукове підґрунтя для подальших досліджень.

В період після Другої світової війни, офіційна радянська історіографія зазнала впливу політичних та ідеологічних факторів, що визначило особливості висвітлення та обговорення питань, пов'язаних із звільненням Східної України. Роботи радянського періоду, що створювались в умовах ідеологічного диктату КПРС відзначалися ідеологічною заангажованістю та намаганням вписати історію в рамки державної політики пам'яті.

Сучасна історіографія акцентує увагу на міждисциплінарному підході до дослідження проблем звільнення Східної України. Вчені зіставляють військові аспекти операції з соціокультурними та політичними аспектами того періоду.

Критичні рефлексії в історіографії звільнення Східної України у 1943 році визначаються активними спробами перегляду традиційних підходів та виявлення невизначеностей в інтерпретації тих подій. Цьому сприяє введення до наукового обігу значного масиву архівних документів та інших джерел.

Історіографія процесу звільнення Східної України у 1943 році виявляється «поліфонічною та еволюційною галуззю» в історичній науці. Здійснюючи шлях від первинного аналізу до сучасних міждисциплінарних підходів, вона не лише сприяла більш глибокому розумінню та інтерпретації минулих подій, але й ставить нові питання щодо ідентичності, гуманітарних викликів та ролі історії в формуванні сучасного українського суспільства.

Після відновлення державної незалежності України процес історіописання отримав нові імпульси розвитку. Збільшився діапазон досліджень з різних аспектів зазначеної проблематики, розширився обсяг удокументованого наративу, який успішно апробувався в наукових працях, та покращився якісний компонент історіографічного продукту. Методологічні засади та методичний інструментарій отримали оновлення.

Серед узагальнюючих праць з історії Другої світової, що детально розглядають перипетії визвольних боїв на українських теренах, особливу увагу слід звернути на видання "Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945"¹ та "Україна в полум'ї війни"². У завершальному томі історико-меморіального серіалу "Книга Пам'яті України", презентовано аналітико-документальний матеріал, що розглядає значущий внесок українського народу у перемогу над фашизмом.

Дані про військові втрати України у роки Другої світової війни систематизовано на основі іменного обліку загиблих у боях. В обсяжному виданні розкрито понад 300 документальних фотографій та кадрів кінохроніки воєнних років, багато з яких стають відомими читачам вперше.

Книга, що пропонує єдину історичну концепцію, передає читачеві інтерпретації, висновки та узагальнення українських істориків стосовно подій

¹ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. Київ: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. 944 с.

² Україна в полум'ї війни 1941–1945. Київ. 2005. 560 с.

того періоду. Вона свідчить про історичну реальність, віддзеркалюючи далекі наслідки тих суперечливих подій, які довгі роки розділяли націю.

У збірці наукових праць "Україна в полум'ї війни 1941–1945" представлено ретельний аналіз оборонних і наступальних операцій, проведених на території України протягом Другої світової війни. В роботі автори висвітлюють маловідомі архівні документи та фактичний матеріал, розкривають масовий героїзм бійців і командирів Червоної армії у битвах за визволення рідного краю від нацистських загарбників.

Грунтуючись на аналізі фактичного матеріалу та нових архівних джерел, автори розглядають ключові операції Червоної армії на території України, які суттєво вплинули на подальший розвиток Другої світової війни та значно збагатили воєнне мистецтво.

У публікації авторів І. К. Патриляка та М. А. Боровика, затитульованій "Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду", аналізуються найсуперечливіші періоди історії України в часи Другої світової війни¹. Зосереджено увагу на дослідженні "української проблеми" перед самою війною та на її початку, долі українських територій у 1939–1940 роках, участі українців у фінській кампанії, бойових подіях, аналізі причин поразки Червоної армії в битві за Україну у 1941 році, окупаційному режимі нацистів та їхніх союзників в Україні, українському визвольному рухові, діяльності радянського підпілля і партизанів, а також взаєминам між більшовицькою владою та українським суспільством протягом воєнних років.

У таких узагальнюючих роботах, що базуються на багатій джерельній базі та нових методологічних підходах, висвітлено загальну проблематику визвольних боїв і основні етапи стратегічних операцій Червоної армії в Україні під час війни. В якості прикладу подібних досліджень можна згадати монографію

¹ Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни : спроба нового концептуального погляду. Ніжин. 2010. 590 с.

В. М. Грицюка, що присвячена стратегічним та фронтовим операціям на території України¹. Хоча праця і повторює наративи створені за радянської влади і не враховує всього обсягу бойових дій, вона може закласти базу вивчення перебігу операцій, як радянських, так і німецьких військ.

Сучасний вітчизняний історіографічний процес вражає своєрідністю завдяки виходу наукових праць, присвячених виключно проблемам визволення України. Ці роботи детально розкривають передумови, обставини та особливості визвольних боїв Червоної армії.

Сучасна українська історіографія Другої світової війни характеризується різноплановістю підходів та зростаючою кількістю робіт, присвячених як окремим військовим операціям, так і загальним питанням участі України у війні. Іншим важливим напрямком є дослідження конкретних битв та операцій на території України. Історіографічний аналіз акцентує на необхідності переосмислення багатьох усталених постулатів і пропонує нові концептуальні підходи до вивчення війни.

Українська історична наука сьогодні виробляє наукові твори, які ілюструють характерні аспекти окремих стратегічних і фронтових наступальних операцій радянських військ на території України в період 1943–1944 років. Серед таких наукових робіт слід визначити внесок В. Бережинського, який, базуючись на архівних джерелах, освітлює регіональні особливості визволення України від нацистських і фашистських загарбників².

Важливим аспектом вітчизняного історіографічного дискурсу є публікації, які розглядають застосування різних видів і родів радянських військ у наступальних операціях Червоної армії на території України.

¹ Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України. Київ, 2010. 149 с.

² Бережинский В.Г. Битва за Днепр (25 августа - 23 декабря 1943 года). Київ, 2002. 22 с.

Зарубіжна історіографія проблеми представлена іменами відомих західних науковців – фахівців з вивчення Другої світової війни. Зарубіжні дослідники значно сприяли розвитку історіографії Другої світової війни на території України. Роботи західних істориків часто відрізняються більш широким контекстом та використанням різноманітних джерел. Серед них варто виділити праці Д. М. Гланца, які аналізують радянські наступальні операції та військову стратегію.

Праці Ентоні Бівора, присвячені вивченню Другої світової війни, є важливими для розуміння західної точки зору на події війни. Бівор використовує великий обсяг архівних матеріалів, що дозволяє зробити детальний і об'єктивний аналіз ключових битв та операцій, зокрема тих, які здійснювалися на Сході України.

Значний внесок у дослідження військових операцій вніс німецький історик Карл-Хайнц Фрізер та його співавтори у праці "Germany and the Second World War. Volume VIII: The Eastern Front 1943-1944: The War in the East and on the Neighbouring Fronts", яка охоплює широкий спектр операцій на Східному фронті та детально аналізує німецькі відступи і радянські наступи¹.

Загалом праці з досліджуваної тематики можна поділити на декілька категорій. Перша – загальні праці з історії Другої світової. Сюди можна віднести роботи К. Х. Фрізера, Б. Вегнера², Е. Бівора³ та ін. До другої категорії можливо віднести спеціальні дослідження окремих битв та операцій. Серед праць цієї категорії можна виділити доробок І. Маркіна⁴, Д. М. Гланца⁵, В. Замуліна⁶ та ін. До третьої категорії можна віднести інші роботи, що стосуються досліджуваної

¹ Frieser K.-H., Wegner B. Germany and the Second World War. Volume VIII: The Eastern Front 1943-1944: The War in the East and on the Neighbouring Fronts. Oxford: Clarendon Press, 2017. 1340 p.

² Frieser K.-H., Wegner B. Germany and the Second World War. Volume VIII: The Eastern Front 1943-1944: The War in the East and on the Neighbouring Fronts. Oxford: Clarendon Press, 2017. 1340 p.

³ Beevor A. The Second World War. Weidenfeld & Nicolson, 2012. 863 p.

⁴ Markin I. Die Kursker Schlacht. East Berlin, 1960. 235 s.

⁵ Glantz D. M. From the Don to the Dnepr: Soviet Offensive Operations, December 1942–August 1943. London, Portland, Oregon: F. Cass, 1991. 446 p.

⁶ Zamulin V. The Battle of Kursk. Controversial and Neglected Aspects// Militärgeschichtliche Zeitschrift. 2018. 77. No. 2. P. 609-611.

нами тематики. Серед авторів подібних досліджень можна виділити М. Г. Дубик¹, В. В. Стецкевича², Л. В. Рибченко³ та ін.

Джерельна база дослідження звільнення Східної України під час Другої світової війни є доволі широкою та різноманітною. Вона включає значну кількість історичних документів, що тим чи іншим чином стосуються подій того періоду.

Першочергово, слід звернути увагу на документи, видані вищою владою СРСР, які стосуються підготовки та проведення військових операцій, звільнення окупованих територій тощо. Ці документи відображають офіційні рішення та директиви, що визначали хід військових дій. Наприклад, директиви радянської Ставки Верховного Головнокомандування, такі як директива № 30044 про недопущення відходу донбаського угруповання противника за Дніпро, містять детальну інформацію про стратегічні плани та конкретні дії, що мали бути здійснені для звільнення окупованих територій⁴.

Існує також необхідність проаналізувати матеріали офіційного діловодства, до яких належать звіти, командирські огляди, телеграми, офіційні листи. Ці документи містять інформацію про рух військ, стратегічні рішення, звільнення міст та реакцію місцевого населення. Наприклад, бойовий наказ командувача 57-ї армії на форсування р. Дніпро від 23 вересня 1943 року дає детальний опис оперативних завдань та планів військових дій⁵. Доклад командувача військами Південно-Західного фронту про план операції по

¹ Дубик М. Г. Відображення подій 1941 - 1943 рр. в Україні у листах німецьких вояків з фронту// *Боротьба за Україну в 1943 - 1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство* Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 34-41

² Стецкевич В. В. Відновлення й легітимізація місцевих органів влади УРСР 1943–1945 рр.: теоретико-історіографічні аспекти теми// *Боротьба за Україну в 1943 - 1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство* Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 34-41

³ Рибченко Л. В. Проблема обліку військових втрат в Червоній армії у роки Великої Вітчизняної війни // *Переяславський літопис: науковий зб. — Переяслав-Хмельницький, 2011. — № 2. — С. 92–98*

⁴ Директива ставки ВГК № 30044 Командующому войсками Юго-западного фронта о задачах по недопущению отхода донбасской группировки противника за Днепр. // *Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С. 74.*

⁵ Боевой приказ командующего 57-й армии на форсирование р. Днепр. 23 сентября 1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 12. Л. 58-59. URL: < <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/217603-boevoy-prikaz-komanduyuschego-57-y-armii-na-forsirovanie-r-dnepr-23-sentyabrya-1943-g>>. (Дата звернення: 08.05.2024)

розгрому донбаської групування противника є ще одним прикладом таких документів .

Особливу увагу слід приділити такому джерелу, періодична преса. Це газетні статті, публікації у різних періодичних виданнях тощо. Вони, зокрема відображають реакцію громадськості, передають враження учасників подій. В періодичній пресі також публікувалися офіційні документи, наприклад, наказ Верховного Головнокомандувача про форсування Десни та звільнення Чернігова, опублікований у газеті "Правда" 22 вересня 1943 року, демонструє офіційне висвітлення подій та значення визволення Чернігова для радянської пропаганди¹.

Великий масив джерел складають документи особистого походження, такі як спогади, інтерв'ю, листування учасників визвольних рухів, місцевого населення, військовослужбовців, що взяли участь у подіях. Ці документи дають можливість поглянути на події зсередини, через призму особистих переживань та досвіду. Наприклад, спогади командарма Кирила Москаленка у його книзі "На південно-західному напрямі: 1943-1945" надають глибокий інсайт у події визволення та особисті враження від участі в операціях².

Таким чином, джерельна база дослідження звільнення Східної України під час Другої світової війни є репрезентативною та включає різноманітні групи документів. Кожна з цих груп джерел вносить свій внесок у реконструкцію подій, дозволяючи створити повну та об'єктивну картину історичних процесів.

Метою дослідження є вивчення процесу звільнення Східної України у 1943 році

¹ Приказ Верховного Главнокомандующего о форсировании Десны и освобождении Чернигова. 21 сентября 1943 г. // Правда. 1943 . 22 сентября. №235.

² Москаленко К. С. На південно-західному напрямі: 1943-1945. Спогади командарма : у 2 т. Т. 2. / пер. з рос. С. Д. Квашук. Київ : Політвидав України, 1984. 671 с.

Відповідно до поставленої мети дослідження були сформовані такі його **завдання:**

- Проаналізувати історіографічну та джерельну базу дослідження.
- Розкрити вплив стратегічних рішень протиборчих сторін на перебіг бойових дій..
- Проаналізувати нереалізовані та втрачені Червоною армією можливості під час битви за Східну Україну.
- Дослідити перебіг воєнних операцій в регіоні.
- Висвітлити наслідки звільнення Східної України для подальшого перебігу війни на радянсько-німецькому фронті.

Методи та методологія.Методологічною основою роботи є загальновизнані наукові принципи історизму, системності та об'єктивності. Під час написання роботи її автором було використано різноманітні загальнонаукові та спеціальні історичні методи дослідження для глибокого аналізу та розуміння подій звільнення Східної України у 1943 році. Серед застосованих нами методів можна виділити:

Дедукція: застосування логічного виведення для формулювання теорій та гіпотез на основі загальних закономірностей. Наприклад, визначення політичних стратегій учасників подій на основі аналізу їхніх загальних політичних поглядів.

Індукція: вивчення конкретних фактів та подій для винесення загальних висновків. Наприклад, аналіз конкретних випадків взаємодії різних родів військ під час проведення військових операцій.

Аналіз: розкриття складових елементів подій, таких як стратегічне планування, військові операції, політичні рішення та їх наслідки для подальшого перебігу Другої світової війни..

Синтез: об'єднання окремих фактів у єдине ціле для розуміння взаємозв'язків та визначення загальних тенденцій у визволенні Східної України.

Метод аналогій: Порівняння перебігу військових операцій в різних регіонах Східної України, їхніх особливостей та наслідків.

Історико-порівняльний метод: Порівняння подій зимової та літньо-осінньої кампанії 1943 року для виявлення схожих та відмінних рис.

Історико-генетичний метод дозволяє простежити весь процес стратегічної операції від зародження її ідеї, подальшого планування, практичної підготовки і до реалізації на полі бою.

Проблемно-хронологічний метод: Розгляд подій у хронологічному порядку та їх структурування згідно з різними проблемами чи аспектами, сприяючи систематизації дослідження.

Кожен з цих методів може бути застосований у конкретних випадках для систематизації та глибокого аналізу історичних подій звільнення Східної України у 1943 році.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що тут комплексно вивчаються політичні аспекти визволення Східної України. Вперше аналізуються події зимової кампанії Червоної армії та нереалізовані і втрачені нею можливості, а також наслідки цього для подальшого перебігу подій на радянсько-німецькому фронті.

Структура роботи.Робота складається з вступу, трьох розділів, списку джерел і літератури, резюме.

РОЗДІЛ 1. ВОРОШИЛОВГРАДСЬКА ТА ВОРОНЕЗЬКО-ХАРКІВСЬКА СТРАТЕГІЧНІ НАСТУПАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ

Перші великі наступальні операції по звільненню українських земель від нацистської окупації в 1943 р. проводилися на території Донбасу та Слобожанщини. Вони послужили початком процесу деокупації та заклали підґрунтя до майбутніх операцій радянських військ. Цей період відзначається рішучими змінами в ході військових дій, що суттєво вплинули на подальший розвиток подій на східному театрі війни. Спрямовані на розширення стратегічного простору та визволення окупованих територій, операції у вказаних напрямках виявилися важливим кроком у здобутті перемоги над нацистськими військами.

Приголомшлива поразка гітлерівської армії та армій її сателітів під Сталінградом, перехід стратегічної ініціативи до радянського командування дозволив Червоній армії розпочати звільнення східних регіонів України. Відзначені у вітчизняній історіографії операції на Донбасі та на Воронезько-Харківському напрямку взимку-навесні 1943 р. належать до ключових етапів подій на Східному фронті Другої світової війни. Вони є предметом великого інтересу як серед дослідників, так і серед широкого загалу. Однак, незважаючи на історичну важливість цих подій, необхідно зазначити, що до сьогодення існують значні прогалини у науковому дослідженні цих операцій.

Відсутність комплексного аналізу, обґрунтованого на основі нових джерел та методологічних підходів, обумовлює актуальність подальшого дослідження зазначених тем. В цьому контексті, ми пропонуємо тлумачення до Ворошиловградської та Воронезько-Харківської стратегічних наступальних операцій 1943 року, спрямоване на систематизацію та узагальнення даних щодо подій та факторів, що вплинули на їхній перебіг та результати. Висвітлення історичного контексту, стратегічних передумов, а також залучення сучасних

наукових підходів є основними напрямками подальшого дослідження даної теми.

Попри значні досягнення, розгляд цих операцій вимагає уважного аналізу контексту воєнних подій 1943 року, стратегічних та тактичних міркувань, які лягли в основу їх планування та виконання, а також впливу цих операцій на загальний хід Другої світової війни. Дослідження донбаського та воронезько-харківського напрямків у 1943 році має на меті розкрити ключові аспекти цих воєнних операцій, їх стратегічне значення і тактичні та стратегічні наслідки для обох сторін конфлікту.

1.1. Ворошиловградська наступальна операція «Стрибок» 29 січня – 18 лютого 1943 р.

У період Другої світової війни відігравали значущу роль військові операції на території України, яка стала ареною активних бойових дій між військами нацистської Німеччини та Радянського Союзу. Однією з ключових подій цього періоду є Донбаська наступальна операція 29 січня – 6 березня 1943 року, яка відіграла значущу роль у контексті подальшого розвитку військових подій на сході Європи.

Дана операція стала важливим етапом в рамках стратегічних маневрів Радянських збройних сил, спрямованих на визволення територій від німецько-фашистських окупантів та спрощення шляхів до вирішального розвитку подій на фронті. Розгляд даної операції дозволяє краще розуміти стратегічні та тактичні аспекти воєнних дій, а також вплив соціально-економічних факторів на хід подій у регіоні.

В даному дослідженні буде проведено аналіз ключових аспектів Донбаської наступальної операції, зосереджуючись на стратегічних цілях, тактичних рішеннях та важливих подіях, які визначили її хід та результати. Ретельне дослідження цього етапу військових дій має важливе значення для кращого розуміння контексту та динаміки війни на сході в період Другої світової війни.

Починаючи з 1943 року, успішний контрнаступ радянських військ під Сталінградом перетворився на загальний контрнаступ з метою відштовхнути німецькі сили якомога далі на захід¹. У той час, коли радянські війська знищили німецьку 6-ту армію під Сталінградом, Середньодонська операція у грудні вирішила долю ще однієї німецької армії, завадивши їм отримати підтримку.

Завдяки цим вдалим радянським діям, німецькі сили зосередились на обороні свого фронту та виведенні своїх великих військ з ризику ізоляції в регіоні Північного Кавказу. У січні по всьому Східному фронту радянські війська провели серію наступів, спрямованих на ослаблення німецьких сил та повне їх знищення на півдні Росії. Одночасно радянські війська впровадили велику операцію “Кільце”².

Тривалий спротив німецької 6-ї армії під Сталінградом, чийми зусилля на півдні було утриманням радянських армій Донського фронту, які могли б долучитися до інших операцій на фронті. Паралельно з усуненням загрози від Сталінграда, нові радянські наступні дії просувалися по всьому фронту.

13 січня Воронежський фронт Голікова ударив по 2-й угорській армії та залишкам 8-ї італійської армії в верхів'ях Дону. У подальшій Острогозько-Росошській операції радянські війська знищили 2-у угорську армію та італійський альпійський корпус, створивши велику прогалину на південь від 2-ї

¹ Beevor A. Stalingrad: The Fateful Siege: 1942–1943. Harmondsworth: Penguin Putnam Inc. 1998. P. 311-333.

² Wilhelm A. Rühle O. With Paulus at Stalingrad. Barnsley, South Yorkshire : Pen & Sword Military. 2015. P. 172-216.

німецької армії¹. Одночасно радянський Південно-Західний фронт відновив повільне наступання на захід від Міллерово і Морозовська на Старобельськ і Ворошиловград. Далі на південь Південний фронт Єременка просувався до Ростова, тоді як радянські війська на Північному Кавказі тиснули на майже ізольовану німецьку групу армій "А".

Після знищення 2-ї угорської армії до середини січня Ставка планувала нову операцію з оточення та знищення 2-ї німецької армії в районі Воронежа². 24 лютого Воронежсько-Касторненська операція розпочалась з метою ослаблення і відштовхування німецьких військ. За кілька днів частина 2-ї армії була змушена відійти на захід. Можливо казати, що всі південні німецькі війська на Східному фронті стояли на межі розпаду. У пориві оптимізму Ставка обмірковувала плани прискорити наступ і відкинути німецькі війська до лінії Дніпра і, можливо, навіть далі. В інших частинах Східного фронту радянські війська розпочали допоміжні наступні дії.

Ватутін, усвідомлюючи ослаблену позицію німецьких військ, розробив концепцію операції, яка розпочалася через Старобільськ і спрямовувалася на південь у бік Маріуполя, глибоко в тил груп армій "Дон". Така операція могла перекрити шляхи відходу ворога з Донбасу і спричинити крах німецької оборонної лінії на півдні Росії. 19 січня Ватутін вислав свої пропозиції до Ставки. Ставка, розуміючи, що 2-га угорська армія та німецькі війська в районі Острогозька і Россоші були на межі знищення, підтвердила план Ватутіна і також розглянула наступну операцію на півночі, яка отримала кодову назву "Зірка"³.

Ставка планувала рішучий наступ обох Воронежського і Південно-Західного фронтів з метою заволодіння Курськом, Харковом і Донбасом. Першою

¹ Schlemmer T. Die Italiener an der Ostfront 1942/43: Dokumente zu Mussolinis Krieg gegen die Sowjetunion (übersetzt von Georg Kuck). München, Oldenbourg, 2005. P. 275-283.

² Ziemke E. F. Stalingrad to Berlin: the german defeat in the east. University press of the Pacific, 2003. P. 111-117.

³ Sikes J. E. Kharkov and Sinai A Study in Operational Transition. School of Advanced Military Studies, US Command & General Staff College.1988. P. 86.

почнеться Донбаська операція. Ставка дала згоду на план Ватутіна під назвою «Стрибок» ("Скачок") 20 січня 1943 року¹. План передбачав радянським мобільним силам вийти в район Маріуполя в перший день операції і захопити головні переправи через річку Дніпро в Запоріжжі та Дніпропетровську області. Південний фронт мав співпрацювати з військами Ватутіна, знищуючи німецькі сили в Ростові та інших містах, а також розвивати наступ на узбережжі Азовського моря. Наступ мав розпочатися 29 січня, при цьому Південно-Західний фронт мав провести операцію без паузи з метою не дати ворогові сконцентрувати свою оборону.

У період з грудня 1942 року по січень 1943 року радянські війська зазнали незначних змін у своїй структурі. Ставка зосередила свої зусилля на використанні уроків, вивчених під час Сталінградської операції, та на створенні нових більших танкових армій, які були здатні вести та підтримувати більш глибокі операції. Також продовжувалася розробка та розміщення нових більших підрозділів артилерійської підтримки.

У діючих арміях Ставка розпочала створювати штаби проміжних стрілецьких корпусів для кращого управління більшою кількістю частин, які складали армії. Однак важкі та тривалі бої у грудні та січні серйозно підірвали чисельність піхотних стрілецьких підрозділів і, що є важливішим, танкову силу цих мобільних сил, необхідних для розвитку та підтримки глибоких операцій. Крім того, рухаючись на захід, радянські війська зіткнулися з необхідністю відновлення пошкодженої системи зв'язку, що стало наслідком виведення німецьких військ. Це створило серйозне навантаження на логістичні мережі, оскільки більшість баз постачання залишалися на попередніх місцях, і радянські війська змушені були доставляти запаси через неякісні дороги, використовуючи дефіцитний транспортний потік.

¹ Nipe G. M. Jr. Last Victory in Russia: The SS-Panzerkorps and Manstein's Kharkov Counteroffensive—February–March 1943. Atglen, PA: Schiffer Publishing, 2000. 368 p.

Південно-Західний фронт під командуванням генерала Н. Ф. Ватутіна складався з 6-ї, 1-ї гвардійської, 3-ї гвардійської і 5-ї танкових армій, а також однієї мобільної групи, які діяли на фронті приблизно на протязі 250 кілометрів. Чисельність фронту скоротилася до 325 000 чоловік з підтримкою трохи більше 500 танків¹. Піхотні стрілецькі дивізії в цих арміях мали чисельність приблизно 10 000 чоловік, але фактично налічували всього 6-8 000 чоловік. Танкові корпуси мали від 30 до 50 танків кожен, а розмір їх особового складу становив близько 50 відсотків від необхідного.

Протистояння Південно-Західному фронту відбувалося зі складними німецькими силами, які включали праве крило армійського корпусу Ланца, обороняюче південні та східні підступи до Харкова та Куп'янська, 1-у танкову армію, що утримувалася від Кабаньє через Сіверський Донець на південь від Ворошиловграда, і ліве крило армійського корпусу Голлідта, яке стояло з південного сходу від Ворошиловграда вздовж річки Сіверський Донець на північний схід від Шахт.

Німецькі піхотні частини та танкові дивізії були значно менші, ніж потрібно, бо вони перебували у важких боях безперервно з кінця листопада 1942р.. Кількість танків у танкових дивізіях була різною, але в середньому для бою було доступно від двадцяти до сорока танків на кожен дивізію². Підкріплення, включаючи танковий корпус СС, були повної або майже повної чисельності.

Перші радянські переваги в піхоті в 2:1 були перевершені радянською перевагою в танках до 4:1. Однак механічні втрати та нестача палива швидко зменшили цю перевагу. Після початку наступу Південно-Західного фронту група армій "Дон" перекинула підрозділи з права наліво, щоб зміцнити оборону 1-ї

¹ Директива Ставки ВГК № 994273 от 22 октября 1942 г. ЦАМО, ф. 3, оп. 11556, спр. 10, арк. 301-302. URL: <<https://web.archive.org/web/20050428233408/http://battle.volgadmin.ru/osn.asp?np=6&npp=1-13>>. (Дата звернення: 02.05.2024).

² George Forty. Tanks of World War Two. Bloomsbury, 1995. P. 64-107.

танкової армії, відведеної з Північного Кавказу на початку лютого та зменшити перевагу німецьких військ, що оборонялись (включаючи 3-ю танкову дивізію, 11-ту танкову дивізію та танково-гренадерську дивізію СС "Вікінг").

План Південно-Західного фронту передбачав наступ на захід через річки Айдар і Оскол, а потім просування на південний захід і південь через Сіверський Донець і область Донбасу до річки Дніпро¹. Височини західних берегів річок і південного берега Сіверського Донця набагато вищі за протилежні береги, що давало перевагу оборонцям. Болота та озера в долинах річок, особливо Сіверського Донця, ускладнювали рух сил вздовж і поперек долин. На південь від міст Слов'янськ, Краматорськ та Артемівськ пагорби ставали більш вираженими. Більшість доріг (усі неасфальтовані) пролягали по долинах річок, а більшість населених пунктів та центрів зв'язку розташовувалися вздовж цих доріг. Основні маршрути до Донбасу з північного сходу проходили через місто Ворошиловград або вздовж річок Казенний Торець та Бахмутка через Слов'янськ, Краматорськ та Артемівськ.

Німці вважали останні два маршрути непридатними для наступу великих бронетанкових сил через круті схили та густонаселені території. Далі на захід, більш відкриті місця дозволяли краще рухати бронетанкові сили через Барвенково або Лозову на південний захід і річку Дніпро. Навіть ці відкриті райони були перешкоджені ярами та сухими або замерзлими руслами струмків, які заважали руху механізованих сил. В лютому сніговий покрив був невеликим (менше 10 см), а температура була помірною для цього часу року (від 0 до 10 градусів за Цельсієм) за звичайними радянськими стандартами.

Плани для операції "Галоп" були розроблені радянським штабом у поспіху, коли активні бойові дії ще тривали. Після 21 січня командування фронту визначило стратегічні цілі, а після 25 січня Воронежський фронт вивів зі складу

¹ Glantz D. M. From the Don to the Dnepr: Soviet Offensive Operations, December 1942–August 1943. London, Portland, Oregon: F. Cass, 1991. P. 89.

бойових частин мобільні підрозділи для їх реорганізації та підготовки до подальших дій, тоді як піхотні частини продовжували наступ. У той час команди армій отримували свої завдання і розробляли плани атак¹.

6-та армія під командуванням Харитонова мала розпочати наступ 29 січня на ділянці 60 кілометрів з використанням всіх піхотних сил, організованих у одна лінію. Її війська мали прорвати оборону противника і вдиратися до Балаклеї і Краснограда, щоб захистити головний наступ фронту від можливого нападу з півночі. Протягом перших семи днів операції армія мала просунутися на 110 кілометрів на північ і південь від Балаклеї.

3-та танкова армія генерала С.Рибалко Воронежського фронту, розпочавши наступ 2 лютого, мала прикривати правий (північний) фланг 6-ї армії. Головний удар 6-тої армії Харитонова мав бути завданий протягом 20 кілометрів праворуч від армії. Там стрілецькі дивізії 350-а, 172-а та 6-та мали провести наступ на захід у напрямку Куп'янська і відбити німецьку 298-му піхотну дивізію до річки Сіверський Донець. Потім 6-та армія мала оточити 298-му та 320-ту піхотні дивізії, які оборонялись далі на південь, біля річкового берега, і знищити їх. Атаку 6-тої армії підтримували танкова бригада, танковий полк і три артилерійські полки. 3-й танковий корпус мобільної групи Попова входив у бій на лівому фланзі 6-ї армії, щоб разом із рештою групи діяти на південний захід і південь².

1-ша гвардійська армія під керівництвом Кузнєцова мала розпочати наступ 30 січня на протязі 130 кілометрів з головною частиною піхотних частин вперед. На правому фланзі армії 4-й гвардійський стрілецький корпус наступав на

¹ Доклад представителя ставки и командующего войсками Воронежского фронта № 00179/оп Верховному Главнокомандующему содержит план операции по освобождению Харькова// Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.174-175.

² Доклад командующего войсками Юго-западного фронта № 01583 Верховному Главнокомандующему плана операции по разгрому донбасской группировки противника// Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.277-278.

протязі 25 кілометрів з трьома стрілецькими дивізіями в ряд, щоб прорвати оборону противника і атакувати Красний Лиман і через Сівверський Донець на Барвенкове. Після підтримки мобільної групи Попова військові сили армії повернуться на південь, щоб оточити противника в Слов'янську та Артемівську області. Три стрілецькі дивізії 6-го гвардійського стрілецького корпусу атакуватимуть через річку Сівверський Донець навпроти та на південь від Лисичанська, щоб захопити місто і підтримати рух 4-го гвардійського стрілецького корпусу. На восьмий день операції частини 1-ї гвардійської армії мали досягти рубежу Барвенково — Червоноармійський рудник¹.

Мобільна група під командуванням генерала-лейтенанта М.М. Попова з Південно-Західного фронту мала за мету відірвати німецькі сили від Донбасу, наступаючи через з'єднання 6-ї та 1-ї гвардійських армій до міст Червоноармійського і Маріуполя, розташованих біля Азовського моря. Чотири танкові корпуси мобільної групи повинні були просуватися на глибину до 300 кілометрів, розривати ворожі оборонні лінії, затискати їх в населених пунктах, щоб стрілецькі підрозділи могли поетапно їх знищувати, та прокладати шлях для швидкого наступу головних сил фронту. Щоб уникнути проблем, що виникали при глибоких операціях на Середньому Дону, більшість танкових корпусів повинні були діяти у співпраці з окремими стрілецькими дивізіями, які вже були підсиленими автотранспортом або вояками, які їх супроводжували на танках. Штаб мобільної групи був створений для вирішення проблем у командуванні та управлінні, які виникали раніше.

Попов поручив 3-му танковому корпусу генерал-майора М. Д. Синенка взаємодіяти з 57-ю стрілецькою дивізією для наступу на південний захід до Слов'янська від боку 6-ї армії, що мав бути завершений до вечора 4 лютого. Пізніше 3-й танковий корпус приєднався до 4-го гвардійського танкового

¹ Glantz D. M. From the Don to the Dnepr: Soviet Offensive Operations, December 1942–August 1943. London, Portland, Oregon: F. Cass, 1991. P. 93.

корпусу для наступу на Краматорськ¹. Генерал-майор П.П. Полубояров, командувач 4-го гвардійського танкового корпусу, разом з 38-ю гвардійською стрілецькою дивізією, мав забезпечити переправи через річку Сіверський Донець і наступати на Краматорськ з північного сходу, займаючи місто до 4 лютого. Необхідність у танках змусила Полубоярова концентрувати всю іншу бронетехніку (40 танків) у 14-й гвардійській танковій бригаді, яка мала підтримувати наступ корпусу.

Генерал-майор В.Г. Бурков, командувач 10-го танкового корпусу, підсилений 11-ю танковою бригадою, мав наступати у співпраці з 52-ю стрілецькою дивізією та форсувати Сіверський Донець в перший день операції. На другий день корпус мав захопити Артемівськ і наблизитися до великого міста Сталіно з півночі. На п'ятий день операції 10-й танковий корпус мав досягти району Волновахи у глибині тилу групи армій "Дон". Останній танковий корпус Попова, під командуванням генерала Б.С. Бахарова, мав форсувати Сіверський Донець навпроти Лисичанська у співпраці з 41-ю гвардійською стрілецькою дивізією для захоплення міста. Після цього корпус мав рухатися на південний захід для приєднання до інших частин мобільної групи.

Для підтримки мобільної групи Попова або використання інших можливостей, Ватутін утримував у передньому резерві два танкових корпуси (1-й гвардійський і 25-й) і один кавалерійський корпус (1-й гвардійський). Тим часом, паралельно з наступом 1-ї гвардійської армії на 100-кілометровому фронті на північ і південь від Ворошиловграда мав наступати 3-й гвардійський армії Лелюшенка². Її війська повинні були прорвати німецьку оборону і досягти Сталіно, щоб зустрітися з силами 1-ї гвардійської армії та оточити всі німецькі сили в Донбасі. Лелюшенко планував нанести головний удар на 20-

¹ Glantz D. M. From the Don to the Dnepr: Soviet Offensive Operations, December 1942–August 1943. London, Portland, Oregon: F. Cass, 1991. P. 93.

² Доклад командующего войсками Юго-западного фронта № 01583 Верховному Главнокомандующему плана операции по разгрому донбасской группировки противника// Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.277-278.

кілометровому фронті на своєму правому фланзі, використовуючи п'ять стрілецьких дивізій, один танковий корпус і один механізований корпус. Після того, як стрілецькі підрозділи прорвуть оборону противника, вони будуть підтримувати введення мобільної групи. Дві лівофлангові стрілецькі дивізії 3-ї гвардійської армії будуть утримувати лівий берег річки Сіверський Донець та готуватися до знищення противника в Кам'янському у співпраці з частинами 5-ї танкової армії. На дев'ятий день операції дивізії 3-ї гвардійської армії мали дійти до рубежу від Червоноармійського до Єлизаветівки (на захід від Сталіно).

У січні 1943 року війська Південно-Західного фронту розпочали наступну операцію, яка почалася з 5 лютого на напрямку до Донбасу, і до неї долучилися війська Південного фронту. Операція Воронежського фронту стартувала 2 лютого 1943 року. На початковому етапі обидва фронти досягли значних успіхів. Наступного 11 лютого Ставка видала наказ військам Південно-Західного фронту заборонити відступ противника в районі Дніпропетровська і Запоріжжя, відтіснути донецьке угруповання на Кримський півострів і захистити Перекоп і Сиваш, щоб відокремити їх від інших німецьких військ в Україні¹. Виконуючи це завдання, об'єднання ударних сил Південно-Західного фронту до 17 лютого досягли лінії від Зміїва до Краматорська через Красноград і Красноармійськ.

Вони провели наступ на широкому фронті, який тягнувся на 420 кілометрів. Відстань від їх баз постачання становила 300–350 кілометрів. Досягли річки Дніпро на північ від Дніпропетровська та на підступах до Запоріжжя. В той самий час війська Південного фронту, продовжуючи наступ, 14 лютого звільнили Ростов-на-Дону, а 17 лютого вже перетнули річку Міус. Воронежський фронт звільнив Харків 16 лютого 1943 року. Його війська, розширюючи наступ на заході і південно-західному напрямку, до 3 березня досягли рубежу від Сум до Лебедина. Противник зупинив їх тут,

¹ Директива ставки ВГК № 30044 Командующому войсками Юго-западного фронта о задачах по недопущению отхода донбасской группировки противника за Днепр// Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.74.

сконцентрувавши значні сили. Німецьке командування, намагаючись припинити наступ правого крила Південно-Західного фронту на південь від міста Артемівськ, організувало оборону на рубежах Лисичанськ — Дружківка — Красноармійськ, використовуючи для цього війська, що відступили з Кавказу, і дивізії, які прибули з Франції¹.

Під тиском Південного фронту, частини вермахту почали відступати до річки Міус, що призвело до скорочення лінії фронту та початку пересування дивізій у напрямку Донбасу. Всі можливі заходи були вжиті з метою не лише зупинити наступ Південно-Західного фронту, а й сформувати міцне угруповання для контратаки на півдні вздовж його правого крила. Радянська розвідка не змогла своєчасно виявити значного зосередження противника, тому командування Південно-Західного фронту не сприймало загрози з його сторони. Навіть більше, відступ частин вермахту перед Південним фронтом до річки Міус розглядався як рішення німецького командування щодо відступу з Донбасу і відведення своїх військ за Дніпро. На підставі цієї помилкової оцінки намірів противника, командування Південно-Західного фронту 17 лютого прийняло рішення продовжувати наступ, щоб випередити німців у відході до Дніпра в районах Дніпропетровська і Запоріжжя. Це рішення не скасовано Ставкою і, фактично, було схвалено нею.

1.2. Харківська наступальна операція «Зірка» 2 лютого – 23 березня 1943 р.

У другій половині лютого 1943 року війська Воронежського і Південно-Західного фронтів продовжували свій наступ на захід, у напрямку південно-

¹ Glantz D. M. From the Don to the Dnepr: Soviet Offensive Operations, December 1942–August 1943. London, Portland, Oregon: F. Cass, 1991. P. 114-119.

західному від Харкова, з метою досягнення Дніпра та ізоляції донецького угруповання противника від інших його військ на території України.

На початку 1943 року вермахт пережив значну кризу, коли радянські війська оточили та загнали в облогу 6-ту німецьку армію під Сталінградом і розширили свою Зимову кампанію до річки Дон. 2 лютого 1943 року командування 6-ї армії здалося в полон, і близько 90 000 військовослужбовців потрапили в полон до Червоної армії. Загальні втрати німців у Сталінградській битві, за винятком полонених, становили від 120 000 до 150 000 осіб¹. Протягом 1942 року німецькі втрати становили близько 1,9 мільйона осіб, а на початку 1943 року чисельність вермахту на Східному фронті складала приблизно 470 000 осіб². До 23 січня по всій довжині німецько-радянського фронту лишалося боєздатними лише 495 німецьких танків, більшість з яких належали до старіших моделей. Наприклад, на початку операції "Барбаросса" вермахт мав близько 3300 танків³.

Після перемоги під Сталінградом, Червона армія розпочала наступ до річки Донець на захід від Дону, спрямовуючись на висвободження міст Белгород, Харков та Курськ. Відзначимо, що радянські війська під командуванням генерал-лейтенанта Маркіяна Попова, які очолювали чотири танкові корпуси, здійснили прорив німецького фронту, перейшли через річку Донець і накиннулися на тил вермахту. На 15 лютого два нових радянських танкових корпуси наближались до Запоріжжя на річці Дніпро, останнього ключового пункту на шляху до Ростова, де розташовувався штаб групи армій "Південь" та 4-й німецький повітряний флот. У той же час, Харків, незважаючи на Гітлерів наказ про утримання міста, був залишений німецькими військами, але вже 16 лютого був відвойований Червоною армією. Гітлер відразу

¹ Komjathy A. T. A Thousand Years of the Hungarian Art of War. Toronto: Rakoczi Foundation. 1982. P. 144–145.

² Overmans R. Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg. München, 2000. P. 13-28.

³ Jentz T. L. Panzertruppen: The Complete Guide to the Creation & Combat Employment of Germany's tank Force 1943 - 1945. Atglen: Schiffer Military History, 1996. 300 p.

відправився до штабу фельдмаршала фон Манштейна в Запоріжжі. Він повідомив Гітлеру, що негайний контрнаступ на Харків може бути безрезультатним, але він може успішно атакувати радянський розширений фланг своїми п'ятьма танковими корпусами і відбити Харків у довгостроковій перспективі¹.

Радянський наступ на Сталінграді звільнив шість радянських армій під командуванням Костянтина Рокоссовського, які були переформовані та посилені 2-ю танковою армією та 70-ю армією. Ці сили були розміщені між групами армій "Центр" і "Південь" вермахту. Відомі як Харківська та Донбаська операції, наступ мав на меті оточити та знищити німецькі сили в Орловському виступі, перетнути Десну та оточити та знищити німецьку групу армій "Центр". Спочатку планувалося розпочати операцію між 12-15 лютого, але проблеми з розгортанням змусили командування Червоної Армії перенести дату початку на 25 лютого². У той час радянська 60-та армія відкинула 4-ту танкову дивізію німецької 2-ї армії під Курськом, а радянська 13-та армія змусила 2-у танкову армію повернутися на свій фланг. Це відкрило 60-кілометрову (37 миль) ділянку між двома німецькими військами, яка скоро стала користуватися наступом Рокоссовського.

У той час як радянські 14-та і 48-ма армії атакували правий фланг Другої танкової армії, досягаючи невеликих успіхів, Рокоссовський розпочав наступ 25 січня, проривши німецькі лінії та загрожуючи оточити й відрізати німецьку Другу танкову армію та Другу армію на південь. Однак несподіваний опір німців сповільнив операцію, надаючи обмежені переваги Рокоссовському на лівому фланзі його атаки та в центрі. У той же час радянська 2-га танкова армія успішно прорвала німецький тил на 160 кілометрів вздовж лівого флангу радянського наступу, збільшивши довжину флангу армії на близько 100 кілометрів.

¹ Helmut H. Glantz D. M. Hitler and his Generals: Military Conferences 1942 - 1945. New York City, New York: Enigma Books. 2003. 1211 p.

² Karel M. The Four Battles for Kharkov// After The Battle. London: Battle of Britain International Ltd. Issue 112. 2001. 56 p.

Поки радянський наступ продовжувався, фельдмаршал фон Манштейн зміг передати танковий корпус СС, тепер посилений 3-ю дивізією СС «Тотенкопф», під командування Четвертої танкової армії, тоді як Гітлер згодився звільнити сім неповних танкових і моторизованих дивізій для контрнаступу, що насувався¹. Четвертий повітряний флот під командуванням фельдмаршала Вольфрама фон Ріхтгофена зміг перегрупуватися і збільшити кількість щоденних вильотів із середнього 250 у січні до 1000 у лютому, забезпечивши німецьким силам стратегічну перевагу в повітрі. На 20 лютого Червона армія була небезпечно близька до Запоріжжя, що сигналізувало про початок німецького контратаки, відомої німцям як Донецький похід.

Проте обидва фронти зазнали великих втрат, розтяглися по фронтовій лінії та мали обмежені матеріально-технічні ресурси. Зокрема, на Воронежському фронті запаси пального становили лише 0,2, а на Південно-Західному — від 0,5 до 0,7 заправки. Недостатньою також була забезпеченість військ боєприпасами: по Воронежському фронті вона складала від 0,4 до 0,6, а по Південно-Західному — від 0,3 до 0,5 боєкомплекту².

У цій ситуації німецьке командування, здійснивши перегрупування та концентрувавши резерви, вирішило розпочати контрнаступ на напрямках Харкова і Донбасу з метою зупинити наступ радянських військ та відновити ініціативу. Для цього були задіяні війська правого флангу 2-ї армії з групи армій "Центр", оперативна група "Кемпф", 4-а танкова армія та частини сил 1-ї танкової армії групи армій "Південь". Перед початком контрнаступу командуванню вермахту вдалося зосередити у 2,5 рази більше танків та в 1,2 рази більше гармат.

¹ McCarthy P., Syron M. *Panzerkrieg: The Rise and Fall of Hitler's Tank Divisions*. New York: Carroll & Graf. 2002. 288 p.

² Glantz D. M. "Soviet Military Strategy During the Second Period of War (November 1942-December 1943): A Reappraisal"// *The Journal of Military History* (Society for Military History). 1996. 60 (1): 35. P. 115-150.

Ця підготовка контрнаступу противника не була виявлена радянською розвідкою, і він надзвичайно несподівано атакував. Німецькі війська 19 лютого розпочали контратаку на правому фланзі Південно-Західного фронту (6-а, 1-а гвардійська армії та рухома група фронту). Танковий корпус СС атакував з району Краснограда у напрямку Павлограда, а 40-й танковий корпус - з району Красноармійська у бік Лозової і Балаклії. З 22 лютого в бою взяв участь також 48-й танковий корпус. Противник мав абсолютну перевагу у кількості живої сили та бойової техніки. Радянські війська, які наступали на широкому фронті у різних напрямках на Дніпропетровськ, Запоріжжя та вглиб Донбасу, виявилися невідготовленими до відбиття раптових танкових ударів.

З 13 січня по 3 квітня 1943 року близько 500 000 військовослужбовців Червоної армії прийняли участь у так званій Воронежсько-Харківській наступальній операції¹. В цілому, на Східному фронті було розгорнуто близько 6 100 000 радянських військовослужбовців, при цьому 659 000 зазнали поранень різного ступеня тяжкості. У порівнянні, німецькі сили становили близько 2 200 000 осіб на Східному фронті, плюс ще 100 000 в Норвегії. На початку лютого Радянський Союз мав близько вдвічі більше особового складу, ніж Вермахт. Проте внаслідок їхнього розтягнення та втрат під час початкового наступу і контратаки Манштейна німці зуміли отримати чисельну перевагу, зокрема в кількості танків - наприклад, 350 танків Манштейна майже перевищували радянську бронетехніку.

Під час бою фельдмаршал Еріх фон Манштейн, командувач групою армій «Південь», мав під своїм керівництвом 4-у танкову армію, що складалася з 48-го танкового корпусу, танкового корпусу СС і 1-ї танкової армії з XL і LVII танковими корпусами. На початку лютого загальна чисельність танкового корпусу СС становила приблизно 20 000 осіб². Географічно Четверта танкова

¹ Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України. Київ, 2010. С. 74-78.

² Stoves R. Die gepanzerten und motorisierten deutschen Großverbände 1935-1945. Nebel-Verlag. 2003. 336 S.

армія і Перша танкова армія розташовувалися на південь від атаки Червоної Армії, тоді як танковий корпус СС був розгорнутий уздовж північного краю наступу.

Німецький Вермахт ставав дедалі більш недостатнім, особливо після послідовних операцій у період з червня 1942 по лютий 1943 року, до того моменту, коли Гітлер заснував комітет для вербування 800 000 нових бійців, але наслідки цього набору стали відчутними тільки в травні 1943 року. До початку 1943 року бронетанкові сили Німеччини зазнали значних втрат, і лише до червня почали відновлюватися.

Те, що німці називали Донецькою кампанією, відбувалося між 19 лютого і 15 березня 1943 року. Спочатку Манштейн розраховував на триетапний наступ¹. Перший етап включав у себе придушення радянських передових сил, що розширювали свій наступ. Другий етап передбачав відновлення контролю над Харковом, тоді як третій етап планувався для атаки на радянські війська під Курськом у співпраці з групою армій "Центр". Однак останній етап був скасований через настання весняної відлиги та неохоту групи армій "Центр" брати участь.

З 19 лютого танковий корпус СС Хауссера отримав наказ атакувати на південь для забезпечення прикриття атаки Четвертої танкової армії. Тим часом, Голлідту було наказано утримувати радянські сили, що намагалися прорвати німецькі лінії. Першій танковій армії було віддано завдання рухатися на північ з метою обмежити та розгромити мобільну групу Попова, використовуючи точну розвідку про радянські сили, що дозволяла німцям вибирати оптимальні бойові дії та отримувати чисельну перевагу. Першій і четвертій танковим арміям також було доручено атакувати розтягнуту радянську 6-ту армію та 1-шу гвардійську армію.

¹ Manstein E. von. Verlorene Siege. Bonn. 1955. 664 s.

З 20 по 23 лютого танкова дивізія СС "Лейбштандарт" прорвала фланги 6-ї армії, ліквідує радянську загрозу на Дніпрі та успішно оточивши та руйнуючи кілька частин Червоної Армії на південь від річки Самара. Танкова дивізія СС "Дас Райх" продовжувала просуватися на північно-східний напрям, тоді як танкова дивізія СС "Тотенкопф" була введена в бій 22 лютого, рухаючись паралельно з Дас Райхом¹. Ці дві дивізії успішно перерізали лінії постачання радянських передових сил. До 24 лютого Перша танкова армія змогла оточити мобільну групу Попова, хоча частина радянських військ встигла втекти на північ. 22 лютого, після успішного контрнаступу німців, Радянська висококомандна структура наказала Воронежському фронту перебазувати 3-ю танкову армію та 69-ту армію на південь, намагаючись зменшити тиск на Південно-Західний фронт та знищити німецькі сили під Красноградом.

Третя танкова армія Червоної Армії почала відповідати на німецькі атаки на південь від Харкова, стримуючи їх під час наступу Манштейна. До 24 лютого німці відвели танково-гренадерську дивізію (Велика Німеччина), залишивши 167-му та 360-ту піхотні дивізії, полк дивізії Тотенкопф і елементи дивізії Лейбштандарт для оборони західного флангу, створеного радянським наступом. З 24 по 27 лютого 3-я танкова армія та 69-та армія продовжували атакувати цей сектор німецької лінії, але без значного успіху. Оскільки радянські підсилення були розтягнуті, атака сповільнювалася. 25 лютого Центральний фронт Рокоссовського розпочав наступ між двома танковими арміями Німеччини, що призвело до успішних проривів вздовж флангів німецьких позицій, але спроби зберегти темп атаки в центрі залишалися невдалими. Під час просування правого флангу Німеччини, наступ сповільнився через збільшену опірність, тоді як просування лівого флангу почало втрачати темп.

Ураховуючи успіх вермахту проти Південно-Західного фронту, включаючи намагання радянської 6-ї армії вирватися з оточення, вище посадове

¹ Sikes J. E. Kharkov and Sinai: A Study in Operational Transition. School of Advanced Military Studies. Fort Leavenworth, Kansas: US Command & General Staff College. 93 P.

керівництво прийняло рішення про виведення 3-ї танкової армії з Південно-Західного фронту. Для спрощення цього процесу 3-тя танкова армія передала дві стрілецькі дивізії 69-ї армії та розпочала наступ на південь з метою ліквідації танкового корпусу СС. Однак через недостачу пального та боєприпасів після переміщення на південь, наступ було відкладено до 3 березня. Крім того, 3-тя танкова армія зазнала серйозних втрат від німецьких пікіруючих бомбардувальників Junkers Ju 87 Stuka¹. Почавши наступ 3 березня, 15-й танковий корпус 3-ї танкової армії атакував наступаючі частини танкової дивізії СС "Тотенкопф" і негайно перейшов до оборони. У кінці кінців, дивізії СС вдалося пробити рубежі 15-го танкового корпусу та з'єднатися з іншими частинами цієї ж дивізії, які просувалися на північ, успішно оточивши радянський танковий корпус. 12-й танковий корпус 3-ї танкової армії також був змушений перейти до оборони, коли дивізії СС "Тотенкопф" і "Дас Райх" загрожували перекрити шляхи постачання 3-ї танкової армії. До 5 березня наступаюча 3-тя танкова армія була значно ослаблена, лише невелика кількість військових змогла втекти на північ, і їй довелося встановити нову лінію оборони.

Знищення мобільної групи Попова та 6-ї армії на початкових етапах німецького контрнаступу створило значний прорив у радянських лініях. Користуючись неузгодженими та розрізненими спробами радянських сил закрити цей прорив, Манштейн віддав наказ продовжувати наступ на Харків. З 1 по 5 березня німецька 4-та танкова армія, включаючи танковий корпус СС, перемістилася на 80 кілометрів і розташувалась приблизно за 16 кілометрів на південь від Харкова. До 6 березня дивізія "Лейбштандарт" утримувала плацдарм за річкою Мжа, відкриваючи шлях до Харкова. Успіх контратаки Манштейна змусив радянське керівництво зупинити наступ Рокосовського. Перша танкова армія відновила лінію оборони на річці Донецьк, і Манштейн розпочав планувати наступні атаки для очищення радянських сил на заході від Донецька.

¹ Weal J. Junkers Ju 87 Stukageschwader of the Russian Front// Combat Aircraft 74. Oxford: Osprey. 2008. 96 p.

За німецькими даними, контратака обійшлася Червоній армії приблизно в 23 000 солдат і 615 танків, а також 352 артилерійських гармати.

Поки Центральний фронт Рокоссовського продовжував наступ на Другу німецьку армію, яка значно поповнилася новими дивізіями, відновлений наступ німців на Харків дивував. 7 березня Манштейн вирішив атакувати Харків, ігноруючи весняну відлигу. Проте, замість того, щоб нападати на схід від Харкова, Манштейн вирішив здійснити атаку на захід від міста, а потім оточити його з півночі¹. Дивізія "Велика Німеччина" також приєдналася до атаки, погрожуючи розколом 69-ї армії та решток 3-ї танкової армії. З 8 по 9 березня танковий корпус СС завершив просування на північ, роз'єднавши 69-ту та 40-ту радянські армії, а 9 березня повернувся на схід для завершення оточення. Незважаючи на спроби радянської сторони обмежити наступ німців, перекинувши свіжі підрозділи, наступ продовжувався.

У ранкові години 11 березня, дивізія "Лейбштандарт" розпочала двосторонній наступ на північний Харків. 2-й танково-гренадерський полк, що нападав з північного заходу, поділився на дві колони і рушив до міста по обидві сторони залізниці Білгород-Харків. Лише завдяки підтримці з повітря та артилерії Junkers Ju 87 Stukas та самохідних штурмових гармат StuG, німецька піхота змогла пробити шлях у місто. Флангова атака з тилу дозволила німцям закріпитися в цьому районі міста. З північного сходу інша частина німецької піхоти, бронетехніки та САУ намагалася захопити шляхові виїзди на Рогань і Чугуїв. Ця атака проникла глибше в Харків, але через брак палива бронетехніка була змушена закріпитися й перейти до оборони.

Того ж дня дивізія "Дас Райх" атакувала західну частину Харкова². Після проникнення в район Залютіно просування було зупинено глибоким

¹ Thomas A. "Field Marshal Erich von Manstein and the Operational Art at the Battle of Kharkov". Defense Technical Information Center. U.S. Army War College. 2000. 16 p.

² Nipe G. M. Jr. Last Victory in Russia: The SS-Panzerkorps and Manstein's Kharkov Counteroffensive—February–March 1943. Atglen, PA: Schiffer Publishing. 2000. 368 p.

протитанковим ровом, створеним радянськими захисниками, включаючи протитанкові гармати. Контратака росіян була відбита після жорсткої битви. Відділення дивізії продовжили боротьбу і прорвалися до південних підступів до міста, перерізвавши дорогу на Мерефу. Приблизно о 15:00 командувач 4-ї танкової армії Гот вирішив розійтися з Дас Райхом і перейти до іншого розташування, щоб перекрити радянські війська, які втікали.

У ніч з 11 на 12 березня частина прориву пройшла через протитанковий рів, утворений радянськими захисниками, і вразила їх наглухо, відкривши шлях для танків. Це дозволило "Дас Райх" просунутися до головного залізничного вокзалу Харкова, який був ключовим пунктом для подальшого наступу в місто. 12 березня "Лейбштандарт" продовжив просуватися до центру міста, прорвавши стійку радянську оборону на північних околицях і розпочавши бій один на один прямо у серці. До вечора дивізія досягла позиції неподалік від площі Держинського. Другий батальйон 2-го панцергренадерського полку оточив площу, але зазнав великих втрат. Після захоплення площі її перейменували в "Platz der Leibstandarte"¹. Тієї ночі 3-й батальйон 2-го танково-гренадерського полку з'єднався з 2-м батальйоном на площі Держинського і почав атаку на південь, перетнувши річку Харків і створивши плацдарм, що відкривав шлях до Московського проспекту. Ліве крило дивізії вийшло на перехрестя Волчанського та Чугуєвського роз'їздів і зайняло оборонні позиції, відбиваючи ряд контратак радянських військ.

Наступного дня "Лейбштандарт" наніс удар на південь у напрямку річки Харків і плацдарму Пайпера, поступово знищуючи радянський опір. Щоб утримати захисників міста в центрі, 1-й батальйон 1-го танково-гренадерського полку СС знову увійшов у місто по Волчанськ-виїздній дорозі. У той же час сили Пейпера прорвалися на південь, борючись з радянськими захисниками, і з'єдналися з лівим крилом дивізії на вузлі доріг Волчанськ і Чегуєв. Незважаючи

¹ Nipe G. M., Spezzano R. Platz Der Leibstandarte: The Ss-Panzer-Grenadier-Division "Lssah" and the Battle of Kharkov, January-March 1943. RZM Imports, 2002. 292 p.

на те, що більшість частин "Дас Райх" відійшла від міста, один панцергренадерський полк залишився, щоб очистити південно-західний кут міста, усунувши опір до кінця дня. Це фактично поставило дві третини міста під німецький контроль.

Бої у місті затихли 14 березня. Протягом цілого дня "Лейбштандарт" продовжував вибивати залишкові радянські пункти опори, просуваючись на схід широким фронтом. Весь Харків перейшов у руки німецьких військ. Незважаючи на оголошення про захоплення міста, бої тривали 15 і 16 березня, коли німецькі війська знищували залишкові пункти опори на тракторному заводі.

Коли танковий корпус СС П.Гаусера вийшов із міста, він стикнувся з радянськими військами, що дислокувалися безпосередньо на південний захід від міста, включаючи 17-ту бригаду НКВД, 19-ту стрілецьку дивізію та 25-ту гвардійську стрілецьку дивізію. Спроби Червоної Армії відновити зв'язок із залишками 3-ї танкової армії тривали, але були марними. 14-15 березня цим силам було наказано відійти до Сіверського Донця. Радянські 40-та та 69-та армії з 13 березня увійшли в бої з танково-гренадерською дивізією "Велика Німеччина" і були розділені наступом німців. Після падіння Харкова радянська оборона Донця була зламана, що дозволило силам Манштейна ідти до Білгорода 17 березня і захопити його наступного дня. Однак погода і виснаження змусили Манштейна припинити контрудар незабаром після цього, незважаючи на амбіції фельдмаршала атакувати Курський виступ, який виник після відвоювання Харкова та Белгорода¹. Отже, німецького реваншу за Сталінград не вийшло.

Після успішного захоплення Харкова Гітлеру було запропоновано два варіанти². Перший, відомий як "метод удару з тилу", передбачав очікування неминучого відновлення радянського наступу та проведення іншої операції,

¹ Manstein E. von. Verlorene Siege. Bonn. 1955. 664 s.

² Helmut H. Glantz D. M. Hitler and his Generals: Military Conferences 1942 - 1945. New York City, New York: Enigma Books. 2003. 1211 p.

подібної до харківської, яка дозволила б Червоній армії захопити позицію, розширитися, а потім контратакувати та оточити її. Другий, відомий як "метод удару вперед", передбачав великий наступ німецьких груп армій "Південь" і "Центр" проти виступаючого Курського виступу. Зрештою Гітлер обрав "метод форварду", що призвів до Курської битви.

Висновки

Ворошиловградська та Воронежсько-Харківська стратегічні наступальні операції, проведені Червоною армією взимку 1943 році, виявилися вирішальними в контексті Другої світової війни. Ці операції відіграли ключову роль у визволенні важливих промислових центрів, таких як Харків та Ворошиловград (сучасний Луганськ), та створили передумови для подальших успішних наступальних дій Радянської Армії.

Результатом цих операцій було значне скорочення території під контролем гітлерівської імперії, а також великі втрати серед її військового складу вермахта та матеріальних ресурсів. Успішні наступальні дії радянських військ сприяли посиленню морального духу армії та населення, піднімаючи віру в остаточну перемогу над нацистською Німеччиною. Визволення таких важливих промислових центрів, як Харків та Ворошиловград, мало сприяти відновленню та посиленню стратегічно важливої промислової бази, що забезпечувала виробництво радянської військової техніки та матеріалів.

Ворошиловградська та Воронежсько-Харківська операції також сприяли дестабілізації німецької оборони на південному напрямку, відкривши шлях для подальших наступальних дій Червоної армії. Ці операції створили передумови для визволення інших окупованих територій та забезпечили стратегічну перевагу

Радянського Союзу у війні. У той же час слід відмітити, що спроба червоних військ оточити групу армій «Південь» між Сіверським Донцем і Дніпром зазнала невдачі, а контрудар німецьких військ змусив радянські фронти суттєво відступити, знов віддавши німцям Харків.

Таким чином, Ворошиловградська та Воронежсько-Харківська операції виявилися помітним кроком у напрямку звільнення від нацистської окупації України та подальшого визволення Європи від нацистського гніту. Вони мали вирішальне значення на перебіг подій влітку 1943р. Ці операції стали важливими віхами в історії Другої світової війни, визначивши подальший хід бойових дій та сприяючи перемозі антигітлерівської коаліції у війні.

РОЗДІЛ 2. ОСТАТОЧНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ СЛОБОЖАНЩИНИ І ДОНБАСУ ВЛІТКУ-ВОСЕНИ 1943 Р.

Остаточне звільнення Слобожанщини та Донбасу влітку-восени 1943 року відіграло визначну роль у подальшому розвитку подій у контексті Другої світової війни. Період звільнення від німецько-фашистських окупантів цих територій був критичним етапом у стратегічному протистоянні між союзниками та Осінню військовою кампанією 1943 року. Здійснення успішних військових операцій на східному фронті в цей період визначило подальші шляхи воєнного конфлікту та міжнародну політичну арену.

Одним із ключових аспектів цього періоду є ретельне вивчення воєнних стратегій, тактик та обставин, що сприяли успішному звільненню Слобожанщини та Донбасу. Враховуючи значення цих подій для подальшого ходу війни та впливу на подальші політичні та соціокультурні процеси, необхідно ретельно проаналізувати історичний контекст та події, що передували цим подіям.

Дослідження звільнення Слобожанщини та Донбасу у 1943 році вимагає глибокого аналізу різноманітних джерел, включаючи воєнні архіви, офіційні звіти, особисті свідчення учасників подій та історичну літературу. Цей аналіз дозволить краще зрозуміти стратегічні рішення та воєнні операції, які сприяли остаточному звільненню зазначених територій, а також їхній вплив на хід подій у регіоні та світову історію в цілому.

Мета даного розділу полягає в розкритті важливості та впливу остаточного звільнення Слобожанщини та Донбасу влітку-осені 1943 року на хід Другої світової війни, політичні процеси в Україні та міжнародні відносини. Академічний підхід до цієї теми передбачає систематичне дослідження фактів, документів та історичних контекстів з метою надання об'єктивного та

комплексного уявлення про роль цих подій у великій війні та наслідки для подальшого розвитку регіону.

2.1. Ізюм-Барвінківська наступальна операція 17-27 липня 1943 р.

Ще під час оборонної операції радянських військ під Курськом, війська демонстрували тісну взаємодію як на стратегічному, так і на оперативному рівні з іншими військовими формуваннями, що діяли у різних напрямках. Через дванадцять днів після початку німецької операції "Цитадель" на Курському напрямку, сили Південно-Західного фронту розпочали наступ у Донбасі, відомий як Ізюмсько-Барвінківська операція (17.07.43-27.07.43)¹. Того ж дня розпочалася наступальна операція Південного фронту на річці. Наступальні дії радянських військ на південній частині Курського напрямку були спрямовані на сковування противника і запобігання його перегрупованню в районі Курської дуги, діючи за єдиним стратегічним планом. Це ставило німецьке командування перед викликом, оскільки воно не могло розраховувати на підсилення своїх військ у районі Белгорода.

Наступна операція, яка тривала з 17 по 27 липня і була проведена військами Південно-Західного фронту, мала за мету стратегічно обмежити і в подальшому ліквідувати угруповання нацистських військ на Донбасі. Головна мета полягала у розгромі сил противника та уникненні їх перекидання в район Курського напрямку, де розгорнулася Курська битва.

Перед початком операції війська Південно-Західного фронту, зокрема 1-ша, 8-та та 3-тя гвардійські армії, 12-та Армія, 17-та Повітряна Армія, 23-й

¹ Glantz D. M. Soviet Defensive Tactics at Kursk, July 1943. Combat Studies Institute U. S. Army Command and General Staff College. 1986. 70 p.

танковий корпус і 1-й гвардійський механізований корпус під керівництвом генерала армії Р. Я. Малиновського, займали оборонні позиції вздовж річки Сіверський Донець від Змієва до Слов'яносербська. Вони протистояли 1-й Танковій Армії та оперативній групі "Кемпф" групи армій "Південь" під керівництвом генерал-фельдмаршала Е. Манштейна, які мали під своїм керівництвом до десяти піхотних дивізій¹.

Оборона противника була досить міцною, включаючи круті правобережжя Сіверського Донця, розділені на 2-3 смуги, які були перетворені на опорні точки. План радянського командування передбачав основний удар з різних напрямків, щоб прорвати оборону та об'єднати захоплені плацдарми.

Початок операції характеризувався форсуванням Сіверського Донця 1-ю та 8-ю гвардійськими арміями, захопленням декількох плацдармів на правому березі та продвиженням на глибину до 5 км². До 10 липня 8-ма гвардійська армія, зазнавши великих втрат, була вилучена для проведення реорганізації. Замість неї у відкритий прорив були введені 6-та і 12-та армії.

На віддаленій частині фронту, де діяла 1-ша гвардійська армія, вдалося домогтися успіху в районі сіл Заводи і Гаражівка, де 4-й гвардійський корпус, до якого входили 62-а, 20-а та 53-я гвардійські стрілецькі дивізії, провів наступ. До 25 липня всі дивізії цього корпусу були виведені для проведення реорганізації через великі втрати.

18-го липня 23-й танковий і 1-й гвардійський механізований корпуси були введені в бій для завершення прориву. Тим часом противник долучив свої оперативні резерви, включаючи 17-ту і 23-ту танкові дивізії, а також танкову дивізію СС "Вікінг". Спроби завершити прорив та розширити об'єднані

¹ Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України. Київ, 2010. С. 82-83.

² Manstein E. von. Verlorene Siege. Bonn. 1955. 664 s.

плацдарми були невдалими, але боротьба продовжувалася. Конфлікт перетворився на позиційну фазу до кінця липня¹.

Під час операції війська Південно-Західного фронту форсували Сіверський Донець, захоплювали та розширювали плацдарми на правому березі, оточили резерви противника, що дало значну підтримку військам Воронежського фронту під час оборонної операції під Курськом.

Підсумовуючи, Ізюмсько-Барвінківська наступальна операція в липні 1943 року стала важливим етапом у німецько-радянській війні на сході. Взаємодія з іншими напрямками, зокрема на Донбасі та вздовж річки Міус, свідчить про високий рівень оперативного та стратегічного планування радянського командування. Великі втрати та труднощі у прориві оборони показали важкість завдань, але спрямованість радянських військ на досягнення стратегічних цілей дозволила досягти успіху в контексті Курської битви.

2.2. Міуська наступальна операція 17 липня - 2 серпня 1943 р.

Червона армія мала настільки значні сили, що не лише володіла перевагою на Курському напрямку, а й була здатна одночасно розпочати атаки в інших місцях східного фронту, наприклад, на напрямку Міус-фронта 17 липня, проти південного крила Групи армій "Південь". Навіть перед початком цього наступу німецька розвідка вже передбачала його неминучість на конференції у штаб-квартири фюрера 13 липня². Манштейн вирішив послабити південне крило своєї групи армій на користь північного крила під Курськом. Між Харковом і

¹ Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України. Київ, 2010. С. 83.

² Helmut H. Glantz D. M. Hitler and his Generals: Military Conferences 1942 - 1945. New York City, New York: Enigma Books. 2003. 1211 p.

Азовським морем, на протязі 400 кілометрів, було тільки 483 бойових машин (з них 223 танки, 145 штурмових гармат і 115 самохідних гармат), навіть з урахуванням трьох бронетанкових та бронепіхотних дивізій, які становили резерв групи армій, у той час як частини радянських Південного та Південно-Західного фронтів, що протистояли їм, мали понад 1846 танків.

Цей дисбаланс сил був звичайним. Наприклад, у групі армій "Північ" не було жодної бронетанкової дивізії. Манштейн планував вивести з резерву групи армій бронепіхотну дивізію СС "Вікінг" та 17-ту бронетанкову дивізію для операції "Роланд"¹. Згідно з його припущеннями в травні, він передбачав, що Червона Армія розпочне наступ на Донбасі відразу після початку операції "Цитадель", щоб змусити групу армій "Південь" відвести частину своїх сил. Проте, відмовившись від провокацій, він вирішив, що вирішальним фактором є битва за Курськ, і цю битву необхідно вести навіть за умови ризику загострення в районі Донецька.

Тому його стратегічним пріоритетом було збереження сил для битви під Курськом. Ідея Манштейна про проведення битви на Міусі, щоб відволікти Червону Армію від Курської операції, була геніальною. Ризикована, але спритно розроблена стратегія передбачала змусити радянську армію витратити свою чисельну перевагу, особливо в техніці, на відправку в Курський котел, запобігаючи таким чином її можливому наступу в інших місцях фронту. Ця ідея виявилася б успішною, оскільки ніколи раніше пропорція сил не була настільки вигідною для німецької армії.

У наступі на Міус було задіяно 271 790 осіб та 737 танків і штурмових гармат у складі чотирьох армій, а також 8-ї повітряної армії, проти 11 дивізій німецької 6-ї армії. Радянські війська досягли успішного прориву, але німці розпочали контратаку 30 липня. Німецька контратака, підтримана Люфтваффе, спричинила серйозні втрати радянським силам, які втратили п'ять дивізій і

¹ Manstein E. von. Verlorene Siege. Bonn. 1955. 664 s.

досягли Міуса 2 серпня, відновивши свої позиції. У цій операції німці зупинили атаки двох радянських армійських груп і завдали щонайменше 99 760 втрат, але самі зазнали втрат понад 21 369 осіб¹. Хоча Червона Армія не досягла своїх стратегічних цілей, ця операція змусила перекинути німецькі бронетанкові сили з Курського наступу, що сприяло успішному наступу радянських військ у районі Донецька 13 серпня.

2.3. Білгородсько-Харківська операція 3-23 серпня 1943

План військових операцій на літо 1943 року, розроблений радянським командуванням, передбачав не лише виконання оборонних дій для стримування ударних угруповань противника, а й перехід до контрнаступу в районах Орла і Белгорода, створюючи передумови для стратегічних наступальних дій. Контрнаступ радянських військ на Курському напрямку включав дві великі операції стратегічного значення: Орловську на Заході та Брянську і Центральну з 12 липня по 18 серпня 1943 року, а також Белгородсько-Харківську на Воронежському та Степовому фронтах з 3 по 23 серпня 1943 року².

План контрнаступу на напрямку Белгород-Харків був розроблений під час завершення оборонних боїв. Оскільки основні сили Воронежського і Степового фронтів вийшли на північ від Белгорода наприкінці липня 1943 року, вирішили завдати глибокого удару суміжними крилами обох фронтів у напрямку на Богодухів і Валки, обходячи Харків з заходу. 57-а армія Південно-Західного фронту мала провести удар для обходу Харкова з південно-заходу.

¹ Frieser K.-H. Die Rückzugoperationen der Heeresgruppe Süd in der Ukraine// Die Ostfront 1943/44. München. 2007. S. 343.

² Zeterlling N., Frankson A. Kursk 1943: A Statistical Analysis. Routledge, 2016. 288 p.

Воронезький і Степовий фронти включали 9 загальновійськових, 2 танкові і 2 повітряні армії, 54 стрілецькі дивізії, 8 танкових і 3 механізовані корпуси, 6 окремих танкових бригад, та 16 окремих танкових і самохідно-артилерійських полків. Протистояли їм 4-а танкова армія та оперативна група "Кемпф" з 18 дивізій, включаючи 4 танкові. Під час операції "Полководець Румянцев" радянські війська мали перевагу у чисельності понад 3,5 рази, у артилерії - майже у 4,5 рази, у танках - більше ніж у 4 рази, та в авіації - у 1,3 рази.

Авіація фронтів вдавалася до знищення військ і техніки противника, завоювання повітряної переваги, підтримки військ у прориві оборони та руйнування залізничних перевезень. Партизани проводили операцію "Рейкова війна", спрямовану на масове підривання залізничних шляхів, що використовувалися противником, для перешкодження перегрупованню та забезпеченню матеріальних потреб ворожих військ та підтримки Радянської Соціалістичної Республіки в операціях з визволення Орловської, Смоленської, Брянської областей, Лівобережної України, Донбасу та форсуванні Дніпра.

Ранок 3 серпня означив початок контрнаступу радянських військ на напрямку Белгород-Харків. У перший день вдалося прорвати німецьку оборону на всій тактичній глибині, і до 5 серпня вже відбулася звільнення Белгорода, викликаючи наступ в оперативній глибині. Танкові армії виявилися особливо ефективними в цьому процесі. До 11 серпня Воронезький фронт розширив прориви на західному і південно-західному напрямках, перерізавши залізницю Харків-Полтава.

Щоб запобігти оточенню основних сил вермахту в районі Харкова, противник перебазував оперативні резерви з Донбасу і Полтави та сконцентрував танкові угруповання в районі Охтирки й Богодухова. З 11 по 17 серпня відбулася важка битва, під час якої німцям вдалося вийти на тил ударного

угруповання Воронежського фронту під Богодуховом, але не змогли цілком їх оточити¹.

Неуспіх в прориві до Богодухова з заходу змусив ворога змінити тактику, і німецьке командування вирішило атакувати Богодухів з північного заходу, з боку Охтирки, але ця спроба також завершилася невдачею. Для відбиття контратак противника Ставка передала 4-у гвардійську армію до складу резерву фронту.

Армії правого крила фронту, утримуючи 38-у, 40-у і знову введену 47-у армії, відновили наступ на західному напрямі вранці 17 серпня. До кінця 23 серпня вони вийшли на рубіж Суми - Лебедин - Веприк - Охтирка, загрожуючи тилам угруповання противника в цьому районі. Варто відзначити, що Воронежський фронт під час боїв поблизу Богодухова й Охтирки зазнав великих втрат через стратегічний підхід до територіального захоплення без відповідного закріплення успіху та захисту флангів ударних угруповань.

У цей період часу сили Степового фронту подолали напружений опір вермахту, вдаючись до послідовних проривів оборонних ліній і завершили Білгородсько-Харківську операцію, вступивши 23 серпня у місто Харків. Тривалість цієї операції становила 21 (замість 7 за планом!) день, під час яких радянські війська, розгортаючи наступ на протязі смуги до 250 кілометрів, продвигалися у глибину території противника на відстань 140-150 кілометрів, здійснюючи щоденне просування з темпом 6-7 кілометрів. Під час цього наступу було знищено 15 дивізій противника, створивши фаворабельні умови для подальшого наступу на Лівобережну Україну. Проте втрати Радянського Союзу в цьому контексті були значними, склавши 255 тисяч 566 осіб, включаючи 71 тисячу 611 осіб, які були втрачені безповоротно. Середньодобові втрати складали 12 тисяч 170 осіб, що робило їх найвищими протягом усього 1943 року.

¹ Білгородсько-Харківська наступальна операція 1943 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. – Київ : Україна, 2005. – С. 178–183.

Згідно з планом Генерального Штабу, головний удар радянських військ мав бути спрямований на південно-західний напрямок з метою завершення розгрому південного флангу німецького фронту і визволення ключових промислових регіонів країни - Донбасу та багатих сільськогосподарськими ресурсами областей.

2.4. Донбаська стратегічна наступальна операція 13 серпня - 22 вересня 1943р.

Наступна битва на Донбасі у 1943 році має велике значення у військовій історії. Цей конфлікт між німецькими і радянськими військами, який відбувався на сході України, був характеризований жорсткістю боїв та важливістю регіону для обох сторін. Аналіз минулих подій і факторів, що впливали на цю наступальну операцію, дозволяє краще зрозуміти розвиток подій та їхні наслідки.

Донбас завжди був визнаний як ключовий регіон з економічної та промислової точок зору. Його промислова база була критичною для видобутку та транспортування вугілля та металевих продуктів, що робило його стратегічно важливим для контролю обох сторін. Таким чином, контроль над Донбасом став не тільки стратегічною метою, але й визначав успіх військових операцій у цьому регіоні.

Донбаська наступальна операція включала кілька етапів, кожен з яких мав свої особливості та вплив на загальний хід військових подій. Перший етап, пов'язаний із стратегічним плануванням та мобілізацією військ, визначав можливості та обмеження обох сторін. Подальші етапи включали в себе

інтенсивні бої, переміщення великих військових формувань та стратегічне розподіл військових ресурсів.

Успішність бойових дій під час Донбаської наступальної операції в значній мірі залежала від рішучості та стратегічної майстерності командного військового керівництва. Здатність адаптуватися до змін на полі бою, координація дій різних гілок військ та визначення стратегічних пріоритетів були ключовими факторами успішного виконання військових завдань.

Донбаська наступальна операція 1943 року стала поворотним моментом для обох сторін конфлікту. Здобуття чи втрата контролю над регіоном суттєво впливали на баланс сил та стратегію подальших військових дій. Крім того, ця операція вплинула на міжнародне сприйняття військового конфлікту та мала значний вплив на подальший розвиток німецько-радянської війни в цілому.

Внаслідок успішного просування Воронежського і Степового фронтів у напрямку від Белгорода до Харкова, утворилися сприятливі умови для подальшого наступу на фланг угруповання німецьких військ та їх союзників в регіоні Донбасу. Військове командування Радянського Союзу видало наказ Південно-Західному і Південному фронтам з метою розгрому ворожих сил та відновлення контролю над Донбасом¹. Зокрема, Південно-Західний фронт отримав завдання виконати потужний удар із напрямку Ізюму в бік Барвінкового, Павлограда та Орехова, з метою повного розгрому противника. Після цього війська мали продовжити наступ у районі Запоріжжя та перекрити шляхи відходу німецьких військ від переправ через Дніпро.

У той же час, Південний фронт отримав завдання прорвати оборону противника на річці Міус та спільно з Південно-Західним фронтом розвивати наступ у південному та південно-західному напрямках з метою ліквідації ворожих сил у районах Таганрога, Артемівська, Горлівки та Красного Луча.

¹ Василевський А. М. Визволення Донбасу// Донбас. Рік 1943: Спогади учасників Донбаської наступальної операції у роки Великої Вітчизняної війни. Донецьк: Радянська Донеччина. 1979. С. 5-17.

Подальший наступ планувалося розвивати у напрямку Кримського півострова та Дніпра. Німецьке командування намагалося утримати Донбас, де оборонялися 1-а танкова і 6-а армії. Лінії оборони німецьких військ простягалися від Змієва до Ворошиловська вздовж річки Сіверський Донець, а потім на південь вздовж річки Міус до узбережжя Азовського моря. Радянські війська мали чисельну перевагу удвічі за кількістю військовослужбовців, втричі за кількістю артилерії, у 1,3 рази за кількістю танків та у 1,2 рази за кількістю літаків порівняно з противником. Головні авіаційні сили фронтів (8-а і 17-а повітряні армії) були заплановані для використання у головних напрямках наступу. Авіаційні підрозділи дії на великій відстані отримали завдання боротьби з резервами противника та проведення інтенсивного бомбардування залізничних вузлів і аеродромів.

Війська Південно-Західного фронту розпочали перший етап операції 13 серпня, приступивши до наступу. Спочатку праве крило, а потім ударне угруповання, сформоване в центрі фронту, приєдналися до бойових дій 16 серпня. 18 серпня війська Південного фронту також включилися до бою. Поєднання сил обох фронтів розбило лінію оборони 1-ї танкової армії противника та розпочало наступ на Краматорськ. З метою оточення противника в Донецькому басейні з півночі, Ставка ВГК 24 серпня вела війська правого крила фронту до наступу вздовж напрямку Таранівка-Лозова-Чаплине, а також використовувала частини сил для прориву оборони противника вздовж західного берега річки Сіверський Донець¹. Проходячи навколо Донецького басейну з північного заходу, війська Південно-Західного фронту, у співпраці з частинами Південного фронту, захопили місто Сталіно 7 вересня.

Упродовж запеклих боїв радянські війська зазнали великих втрат як у людях, так і в техніці. Ставка виявила велику потребу в швидкому поповненні військ і активно діяла в цьому напрямку. Однак транспортні труднощі раптово

¹ Ernst Rebentisch. Panzerdivision. Zum Kaukasus und zu den Tauern. Die Geschichte der 23. Panzerdivision 1941 - 1945. Esslingen. 1963. P. 232–243.

ускладнили постачання та забезпечення армії. Руйнування залізниць, спричинені ворогом, ускладнили відновлення транспортної інфраструктури. Наркомат шляхів сполучення не був готовий до такого обсягу ремонтних робіт, що призвело до неефективності робіт з відновлення. В результаті бази постачання відставали на велику відстань, а осіннє бездоріжжя ще більше ускладнило ситуацію, обмежуючи використання автотранспорту. Це значно ускладнило доставку пального, боєприпасів та продовольства. Незважаючи на заходи щодо поповнення, дивізії залишалися недостатньо укомплектованими. Також відчутна фізична втома серед особового складу, що пройшов важкі бої та здійснював тривалі переходи.

Донбаська наступальна операція 1943 року мала вирішальне значення у німецько-радянській війні, показавши високу інтенсивність боїв за важливий стратегічний регіон. Ретроспективний аналіз подій та факторів, що впливали на її хід, дозволяє краще зрозуміти динаміку військових подій та їхні наслідки.

Донбас, як критичний економічний та промисловий центр, став основним об'єктом стратегічних зусиль обох воюючих сторін. Контроль над ним визначав не лише стратегічні цілі, але й економічну міць оборонної сторони. Сама операція складалася з ряду етапів, кожен з яких мав свою унікальну специфіку та вплив на загальний розвиток військових подій.

Рішучість та рівень стратегічного планування командного військового керівництва виявилися критичними чинниками для успішного протистояння. Здатність адаптуватися до змін на полі бою, координація дій різних військових підрозділів та правильне визначення стратегічних пріоритетів виявилися ключовими для досягнення успіху.

Донбаська наступальна операція виявилася переломною для обох сторін конфлікту, що суттєво вплинуло на рівновагу сил та стратегію подальших воєнних дій. Крім того, вона мала значний вплив на міжнародне сприйняття

військового конфлікту та визначила подальший розвиток німецько-радянської війни взагалі.

Успішний наступ Південно-Західного та Південного фронтів створив сприятливі умови для подальшого наступу та визначив стратегічні пріоритети. Однак важкі бої та труднощі забезпечення військ свідчать про складність проведення великих військових операцій в умовах транспортних обмежень та економічних труднощів.

Отже, Донбаська наступальна операція 1943 року виявилася важливим етапом у військовій історії, де стратегічне значення регіону, рішучість командного військового керівництва та складнощі управління ресурсами визначили її розвиток та наслідки.

Висновки

Остаточне звільнення Слобожанщини і Донбасу влітку-осені 1943 року стало важливою етапною подією в рамках німецько-радянської війни, яка мала стратегічне значення для подальшого розвитку подій на Східному фронті. Проведені радянськими військами операції відіграли ключову роль у відновленні контролю над важливими промисловими та транспортними центрами, такими як Харків, Донецьк, Луганськ та інші міста регіону. Вони також сприяли знищенню значних мас ворожих військ та створили передумови для подальшого розгортання стратегічних операцій на території України.

Звільнення Слобожанщини та Донбасу мало вирішальне значення для радянського командування. Повернення контролю над великими промисловими центрами, такими як Харків та Донецьк, забезпечило доступ до важливих ресурсів, необхідних для подальшого ведення війни. Так, Харків також був

важливим залізничним вузлом, який з'єднував центральні регіони СРСР із фронтом, а Донецьк та Луганськ мали велике значення завдяки своїм вугільним шахтам та металургійним заводам. Відновлення контролю над цими містами дозволило відновити поставки матеріалів та озброєння для Червоної Армії, що стало важливим чинником для подальших військових успіхів.

Операції зі звільнення Слобожанщини та Донбасу характеризувалися високим рівнем координації між різними фронтами радянських військ. Зокрема, Воронежсько-Харківська операція стала ключовою в забезпеченні успішного прориву німецької оборони. Під час цієї операції радянські війська, використовуючи тактику глибоких проривів та оточень, змогли завдати значних втрат ворогу та забезпечити стратегічний перелом на фронті.

Успішне завершення цих операцій дозволило радянським військам перейти до наступних стратегічних завдань. Так, звільнення Харкова в серпні 1943 року стало важливим етапом, який відкрив шлях для подальшого наступу на захід. Звільнення Донбасу, яке завершилося в жовтні 1943 року, забезпечило повний контроль над важливими промисловими об'єктами та дозволило радянським військам зосередити сили для наступу на Київ та інші ключові міста України.

Результатом цих операцій стало відновлення контролю радянських військ над великими територіями Східної України. Це мало значний вплив на моральний дух радянського народу та Червоної армії. Відновлення контролю над промисловими центрами не лише покращило постачання армії, але й надихнуло солдатів та населення на подальшу боротьбу. Звільнення Слобожанщини та Донбасу стало важливим кроком у напрямку завершення нацистської окупації на території України та подальшого визволення Європи від нацистського гніту.

Операції звільнення Слобожанщини і Донбасу в 1943 році стали важливою віхою у перемозі радянської держави в німецько-радянській війні. Вони засвідчили мужність та відданість українського народу в боротьбі за свою

свободу та незалежність. Звільнення цих територій створило важливі передумови для подальших успішних наступальних операцій, таких як звільнення Києва у листопаді 1943 року та інших міст України. Ці операції сприяли зміцненню стратегічних позицій Радянської армії, підготувавши ґрунт для остаточного визволення європейських країн від нацистського режиму.

Таким чином, звільнення Слобожанщини та Донбасу стало важливим фактором у зміні подальшого перебігу війни на користь Антигітлерівської коаліції. Це не лише забезпечило їй стратегічну перевагу на Східному фронті, але й стало символом мужності та стійкості українського народу, інших народів СРСР у боротьбі проти нацистської агресії.

РОЗДІЛ 3. БИТВА ЗА ДНІПРО

У роки Другої світової війни, битва за Дніпро 1943 року виявилася важливою стратегічною подією в контексті Східного фронту. Стратегічна значимість битви визначалася не лише її масштабом та тривалістю, але й наслідками, до яких вона призвела. Битва за Дніпро складалася з трьох ключових операцій: Чернігівсько-Полтавської, Нижньодніпровської та Київської. Кожна з цих операцій відіграла важливу роль у загальній стратегії Радянського Союзу проти нацистської Німеччини.

Розгром гітлерівських військ під Курськом створив сприятливі можливості для проведення операцій зі звільнення всієї Лівобережної України. Чернігівсько-Полтавська операція, яка стартувала в серпні 1943 року, мала за мету розгорнути наступ Червоної армії на північному напрямку, зламати німецьку оборону та форсувати річку Десну. Нижньодніпровська операція, яка відбувалася протягом вересня та жовтня 1943 року, була спрямована на прорив оборони ворога вздовж нижнього течії річки Дніпро та захоплення стратегічних пунктів на правому березі. На завершальному етапі, Київська операція, яка розпочалася в жовтні та тривала до листопада 1943 року, спрямовувалася на звільнення столиці України та розширення контролю над територією.

Ці три операції разом утворили складну та масштабну воєнну кампанію, яка виявилася переломною у воєнній стратегії Німецько-радянської війни. Битва за Дніпро відобразила складну воєнну тактику і стратегію обох сторін, а також їхню готовність до важких втрат та прийняття необхідних рішень для досягнення перемоги. У світлі історичних подій та стратегічних викликів того періоду, аналіз Битви за Дніпро надає нам глибше розуміння воєнних дій та їхнього впливу на хід подій у Східній Європі під час Другої світової війни.

3.1. Чернігівсько-Полтавська операція 26 серпня - 30 вересня 1943 р.

Відповідно до директив Ставки Верховного Головнокомандування, виданих ще під час Курської битви, війська Червоної Армії мали розпочати наступ на фронті від Великих Лук до Азовського моря¹. Основне завдання перед Центральним, Воронежським, Степовим, Південно-Західним та Південним фронтами полягало в розгромі основних сил противника на південному крилі радянсько-німецького фронту, звільненні Лівобережної України та Донбасу, а також виході до Дніпра, його форсуванні та захопленні плацдармів на правому березі. Південно-Західний та Південний fronti розпочали виконання поставлених завдань 13 серпня, започаткувавши Донбаську операцію, яку деякі дослідники розглядають як частину Битви за Дніпро, хоча офіційна історіографія вважає її окремою стратегічною операцією. Інші три fronti мали виконати свої завдання на фронті від Чернігова до Полтави. План операції передбачав координовані удари трьох фронтів для розриву німецької оборони та запобігання закріпленню противника по кордонах річок Десна і Дніпро.

Підготовка радянських військ до наступу пройшла у важких умовах, незабаром після тривалих двобоїв на Курській дузі. Війська відірвалися на велику відстань від своїх баз постачання, витративши значну частину матеріальних ресурсів. Залізнична мережа тільки починала відновлюватися, тому основний транспортний потік здійснювався автомобільним шляхом, хоча машин бракувало. Високий моральний дух радянських вояків був однією з найсильніших сторін. Також вдалося здійснити перегрупування військ, що зробило несподіваним для німецького командування силу радянського наступу.

Після поразки під Курськом верховне командування вермахту вирішило перейти до оборони на всьому Східному фронті, міцно утримувати межі.

¹ Директива Ставки ВГК № 30171 командующому войсками Центрального фронта об утверждении плана Черниговско-Припятской операции// Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.193.

Одночасно активно готувалися нові оборонні рубежі вздовж великих річок, особливу увагу приділяли Дніпру. За думкою німецького командування, Дніпро повинен був стати неприступним бар'єром для Червоної Армії, і в німецькій пропаганді його називали "Східним валом". Однак німецька армія розпочала обладнання цього рубежу з великим запізненням.

Після невдачі операції "Цитадель", 4-та бронетанкова армія та 8-ма армія стали об'єктом радянського контрнаступу. Звільнення Харкова 23 серпня позначила завершення третього та останнього етапу битви на Курському виступі. Ця подія відкрила шлях для початку нового потужного літнього наступу - Чернігівсько-Полтавської стратегічної наступальної операції, у якій взяли участь три фронти радянських військ. Степовий фронт атакував 8-му армію, тоді як Воронежський фронт діяв на північному напрямку проти 4-ї бронетанкової армії. Просування Центрального фронту було особливо загрозливим, оскільки його пункт зосередження розташовувався на межі між групами армій "Південь" і "Центр", що вплинуло на Другу армію та північне крило Четвертої бронетанкової армії. У першій фазі наступу фронти трьох радянських армій рушили вперед силою 1 581 300 осіб, підтримані 30 245 гарматами та гранатометами, майже 1 200 танками і самохідними гарматами, а також 1 700 літаками¹. В склад були введені армія, механізований корпус і два кавалерійські корпуси. Протягом п'яти тижнів, за радянськими офіційними даними, загальні втрати становили 427 952 особи, з них 102 957 загиблими або пропали безвісти. Нападаючі також втратили 1140 танків, 916 гармат і 269 літаків.

У кінці серпня, попри напруження від попередніх боїв, 4-та бронетанкова армія вирішила здійснити атаку в формі "кліща". Частини XXIV бронетанкового корпусу і LII армійського корпусу об'єдналися, скорочуючи фронт. Хоча стан армії був тривожним, але наприкінці серпня ситуація стала трохи легшою, хоча фронт все ще лишався лише "незначно зайнятою лінією безпеки".

¹ Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України. Київ, 2010. С. 85-89.

Військовослужбовці були повністю виснажені фізично та морально. Також на кінець серпня 8-ма армія оголосила, що її війська "виснажені до апатії".

Однак найбільша загроза існувала на північному крилі Другої армії, де Центральний фронт прорвав оборону на початку вересня. Корпус правого крила Другої армії (XIII армійський корпус) був відкинутий на південь, а 3 вересня переданий Четвертій бронетанковій армії. Радянські частини продовжували просуватися крізь пролом до Дніпра, формуючи новий фронт оборони групи армій "Південь", спрямований на північ. Після того, як радянські 13-а і 60-а армії за підтримки танків перейшли через Коноптоп в район Ніжина, 4-а армія опинилася під загрозою оточення з півночі¹. Одночасно її фронт був прорваний зі сходу в районі Лебедин і Терни, розколовши армію на три частини. Незважаючи на це, армія отримала мінімальне підкріплення, наприклад 8-му бронетанкову дивізію, яка складалася лише з одного посиленого полку без жодних танків. Восьма армія, розташована на південь, зазнавала меншого тиску від ворога, але коли Четвертій бронетанковій армії довелося відійти, їй також довелося перейти до "мобільного бою" та відступити на захід.

26 серпня, війська Центрального фронту розпочали наступ, відомий як Чернігівсько-Прип'ятська операція, з основним ударом сил 65-ї армії на напрямку Новгород-Сіверського, з метою прориву на Конотоп, Ніжин і Київ. Противник здійснив запеклий опір, здійснивши 12 контрударів протягом першого дня наступу, що сповільнило просування радянських військ. 27 серпня до бою була введена 2-а танкова армія, яка звільнила Севськ, але зупинилася на наступному рубежі оборони. До 31 серпня просування склало 20-25 кілометрів, але спроби розвинути успіх не були успішними.

У той же час на напрямку допоміжного удару Центрального фронту війська 60-ї армії швидко прорвали оборону противника і до кінця 31 серпня

¹ Frieser K.-H., Wegner B. Germany and the Second World War. Volume VIII: The Eastern Front 1943-1944: The War in the East and on the Neighbouring Fronts. Oxford: Clarendon Press, 2017. P. 354-361.

продовжились вглиб на 60 кілометрів, розширивши прорив до 100 кілометрів по фронту. Фронт німецьких військ був розсічений, армія вийшла на оперативний простір, звільнивши Глухів 30 серпня і Рильськ 31 серпня. Рокоссовський, який терміново прибув на місце прориву, негайно приступив до перегрупування основних сил свого фронту в зону успіху, куди він направив 13-ту армію, 2-ю танкову армію, 9-й танковий корпус, 4-й артилерійський корпус і основні сили авіації. Після вступу цих сил у бій у місці прориву стався повний розпад ворожого фронту 2-ї польової армії. Армії Рокоссовського наступали надзвичайно швидко - до 30-50 кілометрів на добу. 3 вересня вони з ходу форсували річку Сейм і захопили Конотоп.

Командування вермахту вводило у бій проти Центрального фронту додатково дві танкові та три піхотні дивізії, окремі частини та великі сили авіації¹. Проте різночасне і невідповідне введення цих сил у бій не призвело до очікуваного ефекту - радянські війська розгромляли їх частинами, застосовуючи глибокі обходи та флангові удари.

Воронезький фронт, який проводив Сумсько-Прилуцьку операцію, діяв менш ефективно; до 31 серпня просунувся лише на 30 кілометрів і 2 вересня здобув Суми. Проте лівий фланг німецьких військ, які протистоять йому, опинився глибоко охопленим силами Центрального фронту, і, побоюючись виходу радянських військ у свій тил, німецьке командування почало спішне відведення своїх військ.

Темпи наступу військ Степового фронту виявилися ще повільнішими; лише 4 вересня після запеклих боїв вони опанували Мерефу - важливий вузол доріг на шляху до Дніпра. 6 вересня Ставка Верховного Головнокомандування поставила всім трьом фронтам нові завдання. Воронезький фронт отримав наказ наступати на Київ і був посилений 3-ю гвардійською танковою армією з резерву

¹ Glantz D. M., House J. M. When Titans clashed: how the Red Army stopped Hitler. University Press of Kansas, 1995. P. 160-176.

Ставки. Центральний фронт був перенацілений з київського напрямку на гомельське, отримавши загальновійськову армію та кавалерійський корпус. Степовий фронт націлювався на Полтаву та Кременчук, йому передали одразу три армії.

Радянський наступ продовжувався. Центральний фронт просунувся на південний захід на 180 кілометрів, вийшов до Десни і відразу форсував її¹. Воронежський фронт зосереджував на своєму правому крилі ударне угруповання у складі танкової та двох загальновійськових армій, трьох танкових та кавалерійського корпусів. Однак ця передислокація знизилася і так не надто високі темпи фронту. Розрив між Воронежським та Центральним фронтами продовжував посилюватись. Степовий фронт вів запеклі бої на підступах до Полтави, перетвореної супротивником на потужний оборонний район. Проте на північ і на південь від Полтави армії фронту далеко обійшли фланги полтавського угруповання і прагнули до Дніпра.

Радянське командування також докладало всіх зусиль, щоб попередити німецькі війська у виході на Дніпро. Ставка наказала всім командувачам фронтами формувати в кожній армії рухомі загони, збирати для них усі наявні танки та автотранспорт і стрімко виходити до Дніпра, обминаючи укріплені райони та населені пункти. Німецьке командування дійшло висновку про неможливість утримати тиск радянських військ на підступах до Дніпра і 15 вересня наказало своїм військам терміново виходити з бою, під прикриттям сильних ар'єргардів стрімко рухатися до Дніпра та займати зміцнення «Східного валу» для недопущення форсування Дніпра радянськими військами. Там же спішно займали оборону ще 12 дивізій, перекинутих із резерву, з Європи та групи армій «Центр». Наступні події в історичній літературі часто називаються як «біг до Дніпра».

¹ Приказ Верховного Главнокомандующего о форсировании Десны и освобождении Чернигова. 21 сентября 1943 г. // Правда. 1943. 22 сентября. №235.

До середини вересня фронт групи армій "Південь" опинився під загрозою розгрому, перш за все на північному крилі. Оборона на схід від Дніпра вже була майже неможливою. Тому не дивно, що вищі оперативні штаби демонстрували кризові настрої. Підполковник Йоганн Адольф фон Кільмансегг, оберст Генштабу вермахту, вже в кінці серпня в своєму щоденнику зізнався: "Іноді можна вірити, що крах настане раніше, ніж закінчиться цей рік"¹. Катастрофічні події, передусім на південній частині східного фронту, здавалося, підтверджували його песимізм.

Перший, хто дістався до Дніпра, був Центральний фронт. З 7 по 15 вересня його війська відступили понад 200 кілометрів у постійних боях і 15 вересня взяли Ніжин, а 16 вересня - Новгород-Сіверський. Перешкоду противника відступу через річку Десна було подолано. Подальшого просування армій Рокосовського було ще близько 100 кілометрів. 21 вересня 13-та армія звільнила Чернігів, який був найважливішим опорним пунктом німецьких військ, розташованим за 40 кілометрів від Дніпра. Південне праве крило Воронежського фронту до 10 вересня подолало запеклий опір ворога під Ромнами, а 13 вересня вони перейшли річку Сулу та взяли Лохвицю. На лівому фланзі Воронежського і Степового фронтів німецьке командування, хоча й стримувало радянські війська, але всі його оборонні зусилля виявилися марними.

21 вересня передові частини лівого крила Центрального фронту (13-та армія) першими дісталися до Дніпра поблизу Києва, у районі гирла Прип'яті. Оскільки на західному березі Дніпра були лише залишки німецьких частин, командувач фронту наказав форсувати річку без переправних засобів і посилення, з мінімальним запасом боєприпасів. Час на підготовку не було, але така ситуація залишалася єдино правильною, оскільки дозволила здивувати ворога. Також, був відданий наказ форсувати Дніпро на широкому фронті з

¹ Feldmeyer K., Meyer G. Johann Adolf Graf von Kielmansegg 1906–2006. Deutscher Patriot, Europäer, Atlantiker. Hamburg: Militärgeschichtliches Forschungsamt. Mittler, 2007. 248 p.

метою розосередження уваги противника¹. 22 вересня війська Центрального фронту вже захопили перший плацдарм у 25 кілометрах по фронту та до 10 кілометрів у глибину. 23 вересня вони подолали міжріччя Дніпра та Прип'яті та взяли плацдарм на Прип'яті на південь від Чорнобиля.

Ватутін, командувач Воронежського фронту, зрозумів, що опір ворога слабшає, і створив рухому групу з 3-ї гвардійської танкової армії та 1-го гвардійського кавалерійського корпусу, яка 20 вересня розпочала наступ у напрямку Переяслава. Через два дні вони вийшли до Дніпра і з ходу форсували річку. Силами Степового фронту бої тривали ще на схід від Дніпра, а 23 вересня була взята Полтава. Форсування Дніпра продовжувалося всіма фронтами. Ця операція вважалася завершеною, і фронти почали утримання захоплених плацдармів.

3.2. Нижньодніпровська операція 26 вересня - 20 грудня 1943

У першому етапі битви за Дніпро, в межах Чернігівсько-Полтавської наступальної операції та Донбаської наступальної операції, Червона Армія завдала німецьким військам серйозних втрат на Лівобережній Україні та в Донбасі, звільнивши ці великі території, економічно важливі для країни. Уздовж 750-кілометрового фронту три фронти майже одночасно досягли Дніпра, швидко форсували його і захопили 23 плацдарми. Проте на східному березі Дніпра німецькі війська ще тримали три великі плацдарми — Кременчуцький, Нікопольський та Запорізький. Далі на південь війська Південно-Західного та

¹ Боевой приказ командующего 57-й армии на форсирование р. Днепр. 23 сентября 1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 12. Л. 58-59. URL: < <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/217603-boevoy-prikaz-komanduyuschego-57-y-armii-na-forsirovanie-r-dnepr-23-sentyabrya-1943-g>>. (Дата звернення: 08.05.2024)

Південного фронтів, після звільнення Донбасу, стикалися з підготованим оборонним рубежем вермахту вздовж річки Молочної.

По всьому фронту були неперервні тяжкі бої за утримання та розширення захоплених плацдармів. Навіть при прориві системи німецьких оборонних рубежів було досягнуто деяких успіхів, але результат битви за Дніпро залишався невизначеним. Продовження боїв на плацдармах загрожувало виснажити ударні сили фронтів, позбавити їх можливостей для наступу, а в умовах наближення зими дати нацистському командуванню час для відновлення оборонної лінії на півдні.

Враховуючи цю ситуацію, Верховне Головнокомандування наказало фронтам ліквідувати залишкові оборонні позиції ворога на лівому березі Дніпра, розширити захоплені плацдарми на правому березі та в подальшому розпочати операцію звільнення Правобережної України та Криму¹. Особливістю Нижньодніпровської операції було те, що вона фактично не мала підготовчого періоду — завдання військам і перегрупування сил проводилися під час постійних боїв по всьому фронту. Серед негативних факторів були віддаленість аеродромів, нестача переправних засобів, відставання техніки та бойових запасів, а також загальна виснаженість особового складу, який був у бою протягом трьох місяців без відпочинку. Перед початком операції чисельність радянських військ тут становила 1 506 400 осіб (112 дивізій, 8 танкових та механізованих корпусів, 17 бригад та 3 укріпрайони), 24 437 гармат та мінометів, 1 160 танків та самохідних артилерійських установок, 2000 бойових літаків.

Німецьке командування намагалось мобілізувати свої сили для ліквідації плацдармів радянських військ та створення міцної оборонної лінії вздовж Дніпра

¹ Донесение представителя Ставки Верховного Главнокомандования при штабе Степного фронта с соображениями по дальнейшему расширению плацдарма и переходу в наступление войск фронта. 7 октября 1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2П9. Д. 243. Л. 40-41. URL: < <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/217563-donesenie-predstavatelya-stavki-verhovnogo-glavnokomandovaniya-pri-shtabe-stepnogo-fronta-s-soobrazheniyami-po-dalneyshemu-rasshireniyu-platsdarma-i-perehodu-v-nastuplenie-voysk-fronta-7-oktyabrya-1943-g#mode/inspect/page/1/zoom/4> >. (Дата звернення: 08. 05. 2024).

та Молочної. Вони поспіхом перегруповували свої дивізії, які зазнали значних втрат у попередніх боях, та наполегливо розгортали нові з'єднання з Західної Європи, а також з центральних і північних секторів радянсько-німецького фронту.

Густа мережа комунікацій на Правобережній Україні дозволяла противнику забезпечувати потреби своїх військ і маневрувати ними. На загрозливих напрямках оборонні рубежі готувалися до швидкого відстоювання. Разом загальна чисельність німецьких військ, які протистояли наступу наших військ, складала близько 770 000 чоловік, 8000 гармат та мінометів, 800 танків та самохідних артилерійських установок, підтримуваних 1000 літаками 4 повітряного флоту.

Початок Нижньодніпровської стратегічної операції припадає на 26 вересня 1943 року, коли війська Південного фронту (пізніше 4-го Українського фронту) під командуванням генерала армії Ф. І. Толбухіна та війська Степового фронту (пізніше 2-го Українського фронту) під керівництвом генерала армії І. С. Конєва розпочали наступ¹. Під час Мелітопольської операції та Кременчуцької операції було відзначено різні результати. У перших днях Мелітопольської операції вдалося просунутися в оборону ворога лише на невелику відстань, до 2-5 кілометрів. Тому було вирішено призупинити наступ для перегруповання військ. У той же час, на смузі Степового фронту, німецький плацдарм біля Кременчука був ліквідований до 30 вересня, а війська фронту успішно форсували Дніпро та захопили нові території.

У початковій частині жовтня 1943 року Степовий та Південно-Західний фронти вели інтенсивні бої, під час яких розширювали свої плацдарми і консолідували свої сили. 15 жовтня Степовий фронт розпочав П'ятихатську операцію, яка виявилася досить успішною, оскільки до 22 жовтня війська

¹Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України. Київ, 2010. С. 98-103.

просунулися на 100 кілометрів у напрямку Кривого Рогу. Тим часом 3-й Український фронт, у рамках Запорізької операції, зруйнував запорізький плацдарм противника. 23 жовтня розпочалася Дніпропетровська операція, яка привела до звільнення Дніпропетровська та Дніпродзержинська. Однак німецьке командування активно протистояло радянським військам, викликавши жорсткі зустрічні бої, зокрема на Нікопольському плацдармі.

Проте, командування 4-го Українського фронту вдалося майстерно перенести важкість бою під Кривий Ріг в свою користь. Після відновлення наступу 9 жовтня радянські війська швидко прорвали німецький фронт, впровадивши в прорив танкові та кавалерійні корпуси. Навіть не дивлячись на те, що противник терміново перекинув до цього району дивізії з Криму та Тамані, їх дії були неспроможними через розпорошеність в бою. 23 жовтня було визволено Мелітополь, і почалося активне переслідування ворога. 30 жовтня Генічеськ також було звільнено, а узбережжя Сиваша захоплено. 1 листопада радянські війська прорвали Турецький вал і перетнули Перекопський перешийок, а 5 листопада було проведено форсування Сиваша. До кінця 5 листопада війська фронту дісталися до пониззя Дніпра і повністю вивели східний берег з-під контролю противника. Під час Мелітопольської операції було знищено або розгромлено повністю 8, а частково 12 дивізій ворога, і всі землі Північної Таврії були очищені від нього¹. Незважаючи на вимогу Ставки продовжувати наступ до Криму, це було виявлено неможливим через надмірну складність завдання.

Продовжуючи активні бойові дії, у листопаді-грудні 1943 року війська 2-го Українського фронту розширили свою сферу впливу в Знам'янській операції, повністю очистивши західний берег Дніпра на всьому фронті. Проте намагання захопити Кривий Ріг знову закінчилися невдачею. На 3-му Українському фронті під Дніпропетровськом і на Нікопольському плацдармі німецька оборона

¹ Руденко Н. М.. Мелітопольська наступальна операція 1943// Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6 : Ла — Мі. С. 596.

відбила радянський наступ, наносячи суттєві втрати радянським військам. Сталін гостро реагував на цю неудачу, висловлюючи своє невдоволення як до командування фронтами Ф. І. Толбухіна та Р. Я. Малиновського, так і координуючи дії маршалів фронтів з А. М. Василевським¹. Внаслідок цього, наприкінці грудня було вирішено призупинити операцію з метою підготовки до рішучого наступу на Правобережній Україні.

Під час Нижньодніпровської наступальної операції радянські війська здобули значні успіхи на протязі понад 800 кілометрів фронту, хоча не вдалося повністю виконати всі завдання. Важливими досягненнями було фактичне розгромлення 6-ї німецької армії в Північній Таврії, з блокуванням німецько-румунської 17-ї армії в Криму, а також створення стратегічного Криворізького плацдарму в 450 кілометрах по фронту, який фактично розривав оборону групи армій "Південь" на частини. Наслідком операції були великі поразки німецьких військ у Кіровоградській та Нікопольсько-Криворізькій операціях, а також їх стратегічний розгром на Правобережній Україні в Дніпровсько-Карпатській операції. До лютого 1944 року німецьким військам вдалося утримати лише Нікопольський плацдарм на східному березі Дніпра. Спроба оточення 1-ї німецької танкової армії в Дніпропетровському під час операції також не увінчалася успіхом. Радянські війська сприяли успішному наступу на Київському напрямку (Київська та Житомирсько-Бердичівська наступальні операції).

Обидві сторони втратили велику кількість сил під час операції. Було розгромлено понад 20 дивізій груп армій "Південь" та "А", включаючи 4 танкові та механізовані. Втрати групи армій "Південь" за німецькими даними становили за період з 20 вересня 1943 року по 20 жовтня 1943 року: 165 253 особи убитими, пораненими та зниклими безвісти². Втрати радянських військ під час

¹ Безух Ю. В. Нікопольський плацдарм: жахлива правда війни.// Мелитопольський краєведческий журнал. 2016. № 8. С. 30-37.

² Glantz D., House J. La grande guerra patriottica dell'Armata Rossa. Milan, 2015. p. 435.

Нижньодніпровської стратегічної операції склалися наступним чином: безповоротні - 173 201 особа, санітарні - 581 191 особа (загальні - 754 392 особи). Втрати в техніці склали: 2639 танків і САУ, 3125 гармат і мінометів, 430 літаків.

3.3. Київська наступальна операція 3–13 листопада 1943 р.

У жовтні 1943 року декілька армій під командуванням Ватутіна стикалися з серйозними труднощами, намагаючись прорватися з пересіченої місцевості південного плацдарму - Букринського вигину. 24-й танковий корпус під керівництвом Вальтера Неринга, займаючи вигідні оборонні позиції, змушував радянські сили вести важкі бої. У результаті Ватутін вирішив перенаправити свої сили на північний плацдарм у Лютежі.

3-тя гвардійська танкова армія під командуванням Павла Рибалка, використовуючи темряву та диверсійні удари, почала продвиження на північ, до Лютезького плацдарму з Букринського повороту. Радянська підготовка була ретельною, включаючи встановлення 26 мостів і 87 поромів. Багато з них були збудовані під водою, утруднюючи їх виявлення. Швидкі атаки та майстерне будівництво фальшивих мостів дозволяли на короткий час ввести німців в оману. Загальна підтримка включала 7 тисяч гармат і мінометів і 700 бойових літаків. 27-ма і 40-та армії розпочали радянську диверсійну атаку на Букрин 1 листопада, на два дні раніше запланованого, але просунулися лише на 1,5 кілометри, перш ніж були відкинуті.

Радянські історики твердили про повний успіх заходів Червоної армії, але німці правильно визначили радянський сектор наступу і направили туди

бронетанкове підкріплення¹. У бойовому щоденнику 4-ї танкової армії головний наступ радянських військ на північ від Києва 3 листопада називають «наступом, якого ми очікували». Німці не були впевнені, чи мав передбачуваний радянський напад далекосяжні цілі з самого початку, чи ж він спрямовувався лише на захоплення початкового плацдарму, який потім міг би бути використаний.

Зранку 3 листопада 1943 року 4-та танкова армія відчувала масивне радянське бомбардування. Першою хвилиною наступу нарадянські війська з 38-ї та 60-ї армій, але їм не вдалося прорвати оборонні позиції 7-го німецького армійського корпусу. 4 листопада до битви долучилися 3-тя гвардійська бронетанкова армія та 1-й гвардійський кавалерійський корпус, що змусило VII армійський корпус відступити та вивести Київ. 6 листопада радянські війська захопили місто. Почався другий етап радянського наступу, в якому 1-й Український фронт мав за мету захоплення міст Житомира, Коростеня, Бердичева і Фастова, а також перерізання залізничного сполучення з групою армій «Центр» і оточення групи армій «Південь». До 7 листопада радянські передові частини досягли важливого залізничного вузла у Фастові, що знаходився на південний захід від Києва.

Початковий план Ватутіна видався успішним; проте Манштейн почав відчувати тривогу. Коли 6 листопада танки Рибалка просувалися по вулицях Києва, Манштейн закликав Гітлера вивільнити 48-й і 40-й танкові корпуси, щоб мати достатньо сил для відбиття Києва². 48-й танковий корпус був відправлений на допомогу Манштейну. Гітлер відмовився відволікати 40-й танковий корпус і призначив Ерхарда Рауса на місце Гота, з наказом стримати радянську атаку та забезпечити захист північного флангу групи армій «Південь» і комунікацій з групою армій «Центр». Джерела вказують на 6 листопада як на дату визволення Києва. Чеська незалежна бригада, здається, почала штурм раніше, о 12:30 5

¹ Лисенко О.Є. Битва за Дніпро як об'єкт історіописання. Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення м. Києва від нацистських загарбників: Збірник наукових праць / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 31 жовтня 2013 р. Київ : ДП «НВЦ» Пріоритети, 2013. С. 183–195.

² Manstein E. von. Verlorene Siege. Bonn. 1955. 664 s.

листопада, досягла Дніпра о 02:00 6-го, пройшовши через західні околиці міста, і була першою, хто вступив до міста. О 06:50 6 числа Київ нарешті було захоплено.

Раус стикався з певними труднощами через значні втрати в його частинах на початкових етапах наступу Ватутіна. 4-та танкова армія отримала підсилення, особливо в артилерії та ракетах. 7 листопада німецькі дивізії отримали підкріплення від новоствореної 25-ї танкової дивізії під командуванням генерала Георга Яуера. Його наступ на Фастів був зупинений 7-м радянським гвардійським танковим корпусом. Недостатньо сформована 25-та танкова дивізія мала лише обмежену підготовку та була розроблена під протести Хайнца Гудеріана, інспектора танкових військ¹. Це була перша танкова дивізія, яка не змогла досягти навіть початкового успіху на Східному фронті. Однак невдалий наступ німців був припинений наступом радянської 3-ї гвардійської бронетанкової армії.

Решта радянських військ продовжувала наступ. Незабаром Рибалко був на відстані всього 64 км від Бердичева. 38-та армія захопила Житомир 12 листопада, але наступ радянських військ припинився через розграбування запасів алкоголю військами 1-го гвардійського кавалерійського корпусу 4-ї німецької армії. 60-та армія взяла Коростень 17 листопада, а 40-та армія рухалася на південь від Києва. Німцям вдалося відпочити лише тоді, коли 27-ма армія виснажилася і перейшла на оборону на Букринському повороті. За 10 днів радянські війська просунулися на 150 км і створили 100-кілометрову прогалину між групою армій "Центр" і групою армій "Південь". 4-та танкова армія опинилася в скрутному становищі.

Однак ситуація змінилася з прибуттям XLVIII танкового корпусу Германа Балька, який складався з дивізії СС "Лейбштандарт", 1-ї танкової дивізії та 7-ї танкової дивізії². Балк відвів свої війська на північ до Брусилова, а потім на захід,

¹ Forczyk R. The Dnepr 1943: Hitler's Eastern Rampart Crumbles. Osprey Publishing 2016. P. 91.

² Frieser K.-H., Wegner B. Germany and the Second World War. Volume VIII: The Eastern Front 1943-1944: The War in the East and on the Neighbouring Fronts. Oxford: Clarendon Press, 2017. P. 354-361.

щоб повернути Житомир. На зустріч німецькому наступу Рибалко відправив 7-й гвардійський танковий корпус. Розпочалася сильна танкова битва, яка тривала до другої половини листопада, коли осінній бруд призупинив всі дії.

Після відвоювання Житомира та Коростеня 4-й танковий корпус отримав перерву. Зупинившись, Ватутіну вдалося отримати значні резерви від Ставки для свого Першого Українського фронту, щоб відновити темп. 48-й танковий корпус розпочав широкий наступ на північ від Житомира, несподівано зустрівши опір Червоної Армії. Німецькі війська намагалися оточити радянську 60-ту армію і 13-й корпус. Підкріплені 2-ю парашутно-десантною дивізією, вони кинулися на схід, змушуючи радянські війська перейти до оборони. 60-та армія відійшла від Коростеня через загрозу Фастову.

Ватутін був змушений звернутися до Ставки за додатковими резервами, і йому було надано 1-шу танкову армію і 18-ту армію¹. Ці нові підрозділи, разом із додатковими корпусами з інших секторів, були швидко переброшені на захід. Таким чином, Червона Армія зупинила наступ німців, відновила власний наступ і відбила Брусілов. Коли кінець грудня настав, обидві сторони були виснажені, і битва за Київ завершилася.

Хоча радянським військам не вдалося перервати залізничне сполучення з групою армій «Центр» або оточити групу армій «Південь», вони здійснили прорив лінії Дніпра, захопивши Київ, третє за розміром місто в Радянському Союзі, і нанесли великі втрати 4-й танковій армії². Зі свого боку, німці завдали удару по кількох важливих радянських формуваннях і зберегли життєво важливе залізничне сполучення, але не змогли оточити та знищити головні сили радянських військ. Через кілька днів після виведення XLVIII танкового корпусу на відпочинок і переозброєння, перед Різдвом радянські війська розпочали Дніпровсько-Карпатську наступальну операцію.

¹ Scherzer V. Deutsche Truppen im Zweiten Weltkrieg. Band 6. Scherzers Militaer-Verlag, 2010. S. 355–382.

² Glantz D. M. Votutin Stalin's generals. New York: Grove Press, 1993. P. 287—298.

Висновки

Битва за Дніпро у 1943 році виявилася ключовою стратегічною операцією в ході німецько-радянської війни, яка мала вирішальне значення для подальшого розвитку подій на Східному фронті. Операція по прориву фронту на Дніпрі виявилася вирішальною не лише з військової, але й з політичної та моральної точок зору. Дніпро, як одна з найбільших річок Європи, мав велике значення для обох воюючих сторін. Контроль над цією річкою забезпечував стратегічну перевагу в пересуванні військ та матеріалів. Відновлення контролю над Дніпром дозволило радянським військам закріпитися на нових позиціях, створити плацдарми для подальших наступальних операцій та відновити промисловий потенціал регіону, що був критично важливим для воєнних зусиль.

Битва за Дніпро розпочалася у вересні 1943 року з масованого наступу радянських військ. Одним з ключових елементів операції був форсування річки, що вимагало значної підготовки та координації. Радянське командування активно залучало авіацію, артилерію та інженерні підрозділи для підтримки десантних груп. Одним з найважливіших моментів стало захоплення та утримання плацдармів на західному березі Дніпра, що дозволило згодом розгорнути масштабні наступальні дії.

Операція мала значний військовий вплив, змусивши німецькі війська відступати та змінювати свою стратегію. Прорив лінії "Східного валу" (німецької оборонної лінії) став першим значним успіхом радянських військ у 1943 році, що підняло моральний дух армії та цивільного населення. Успішне форсування Дніпра та звільнення Києва у листопаді 1943 року стали символом перемоги, що надихнув народ на подальшу боротьбу.

З військової точки зору, переможна битва за Дніпро створила передумови для подальшого звільнення окупованих територій. Битва фактично завершувала корінний перелом у війні на Сході. Політично, це посилило позиції Радянського Союзу як лідера антигітлерівської коаліції, підкріпивши віру в можливість остаточної перемоги над нацистською Німеччиною. Відновлення контролю над промисловими центрами та відбудова інфраструктури сприяли економічному піднесенню та мобілізації ресурсів для подальших військових операцій.

В результаті цієї операції наступ радянських військ прискорився. Дана операція була однією з тих, що закладали фундамент для подальших перемог країн Антигітлерівської коаліції у боротьбі проти нацистського режиму. Після успіху на Дніпрі радянські війська змогли продовжити наступальні операції, звільняючи інші частини України та наближаючи момент повного звільнення її території від окупантів.

Битва за Дніпро стала важливим кроком у напрямку остаточного звільнення всієї території СРСР та створення передумов для вигнання гітлерівських військ з окупованої ними Європи.

ВИСНОВКИ

Звільнення Східної України в 1943 році стало однією з ключових подій німецько-радянської та всієї Другої світової війни, що мала глибокі військові, політичні та моральні наслідки для подальшого ходу війни та повоєнного розвитку регіону. Операції, проведені Червоною армією у цьому періоді, були вирішальними для визволення важливих індустріальних центрів, таких як Харків, Донецьк, Луганськ та інших міст регіону, що мали стратегічне значення для економіки та транспорту.

Проведення Ворошиловградської та Воронежсько-Харківської стратегічних наступальних операцій на початку 1943р. стало важливим кроком у відновленні контролю над значними територіями Східної України. Проте взимку 1943р. Червоній армії не вдалося використати нові можливості та реалізувати задум радянського командування щодо повного розгрому групи німецьких армій «Південь» між Сіверським Донцем та Дніпром і звільнення східних областей України. Не дивлячись на німецький контрудар та частковий відступ радянських військ, німецькому командуванню також не вдалося під Харковом взяти реванш за Сталінград. В кінцевому рахунку успіх німців в цьому районі виявився обмеженим та тимчасовим.

В результаті переможного завершення Курської битви склалися більш сприятливі умови для звільнення Східної України. Прорив лінії німецької оборони на півдні та південному заході, знищення значних частин ворожих військ та переривання їх комунікаційних ліній дозволили радянським військам створити нові плацдарми для подальших наступальних дій.

Успішне проведення радянськими військами операцій по звільненню Харківського промислового району та території Донбасу мало величезне значення. Відновлення контролю над важливими промисловими центрами, такими як Харків та Донбас, сприяло посиленню радянського військово-

промислового потенціалу, дозволило забезпечити країну ресурсами, необхідними для подальшої боротьби з гітлерівським райхом.

Битва за Дніпро, яка завершилася успішним форсуванням річки та звільненням Києва у листопаді 1943 року, стала ще одним доказом зростаючої військової могутності Радянського Союзу. Вона дозволила суттєво послабити обороноздатність німецьких військ на цьому напрямку. Успішне завершення цих операцій забезпечило стратегічну перевагу Червоної Армії над вермахтом та заклало основу для подальших наступальних дій на території України.

Звільнення Східної України мало неабиякий політичне значення, посилюючи позиції Радянського Союзу на міжнародній арені та зміцнюючи його статус лідера антигітлерівської коаліції. Успішні військові операції не тільки сприяли зростанню міжнародного авторитету СРСР, але й продемонстрували світові рішучість його народів боротися проти гітлерівських поневолювачів.

Політична значущість цих подій була підкріплена широкою пропагандистською кампанією, яка підкреслювала героїзм радянських солдатів та непохитну волю народу до перемоги над нацистською Німеччиною. Звільнення Слобожанщини і Донбасу мало значний вплив на моральний дух радянських людей та Червоної армії. Перемоги на фронті, що були досягнуті завдяки масовому героїзму та самопожертві солдатів, надихали громадян на подальшу боротьбу та зміцнювали віру в перемогу. Успіхи операцій 1943 року стали символом мужності та незламності українського народу у його боротьбі проти загарбників.

Успішні операції Червоної армії по звільненню Східної України в 1943 році, щедро оплачені солдатською кров'ю, стали важливим етапом на шляху до Перемоги у Другій світовій війні. Ці перемоги на українській землі суттєво наблизили повний розгром гітлерівської Німеччини. Вони також сприяли значному зміцненню Антигітлерівської коаліції, закладаючи міцний фундамент

для її подальших стратегічних перемог та суттєво наближали момент остаточного звільнення народів Європи від нацистської тиранії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боевой приказ командующего 57-й армии на форсирование р. Днепр. 23 сентября 1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Спр. 12. Арк. 58-59. URL: <<https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/217603-boevoy-prikaz-komanduyuschego-57-y-armii-na-forsirovanie-r-dnepr-23-sentyabrya-1943-g>>. (Дата звернення: 08.05.2024)
2. Василевський А. М. Визволення Донбасу// Донбас. Рік 1943: Спогади учасників Донбаської наступальної операції у роки Великої Вітчизняної війни. Донецьк: Радянська Донеччина, 1979. С. 5-17.
3. Директива ставки ВГК № 30044 Командующому войсками Юго-западного фронта о задачах по недопущению отхода донбасской группировки противника за Днепр// Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.74.
4. Директива Ставки ВГК № 30171 командующему войсками Центрального фронта об утверждении плана Черниговско-Припятской операции// Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.193.
5. Директива Ставки ВГК № 994273 от 22 октября 1942 г. ЦАМО, ф. 3, оп. 11556, спр. 10, арк. 301-302. URL: <<https://web.archive.org/web/20050428233408/http://battle.volgadmin.ru/osn.asp?np=6&npp=1-13>>. (Дата звернення: 02.05.2024).
6. Доклад командующего войсками Юго-западного фронта № 01583 Верховному Главнокомандующему плана операции по разгрому донбасской группировки противника// Русский архив: Великая

- Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.277-278.
7. Доклад командующего войсками Юго-западного фронта № 01583 Верховному Главнокомандующему плана операции по разгрому донбасской группировки противника// Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.277-278.
 8. Доклад представителя ставки и командующего войсками Воронежского фронта № 00179/оп Верховному Главнокомандующему содержит план операции по освобождению Харькова// Русский архив: Великая Отечественная. Ставка Верховного Главнокомандования: Документы и материалы. 1943 год. Москва: ТЕРРА, 1999. Т. 16(5-3). С.174-175.
 9. Донесение представителя Ставки Верховного Главнокомандования при штабе Степного фронта с соображениями по дальнейшему расширению плацдарма и переходу в наступление войск фронта. 7 октября 1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2119. Спр. 243. Арк. 40-41. URL: < <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/217563-donesenie-predstavitelya-stavki-verhovnogo-glavnokomandovaniya-pri-shtabe-stepnogo-fronta-s-soobrazheniyami-po-dalneyshemu-rasshireniyu-platsdarma-i-perehodu-v-nastuplenie-voysk-fronta-7-oktyabrya-1943-g#mode/inspect/page/1/zoom/4> >. (Дата звернения: 08. 05. 2024).
 10. Москаленко К. С. На південно-західному напрямі: 1943-1945. Спогади командарма: у 2 т. Т. 2. / пер. з рос. С. Д. Квашук. Київ: Політвидав України, 1984. 671 с.
 11. Приказ Верховного Главнокомандующего о форсировании Десны и освобождении Чернигова. 21 сентября 1943 г. // Правда. 1943. 22 сентября. № 235.
 12. Rebentisch E. Panzerdivision. Zum Kaukasus und zu den Tauern. Die Geschichte der 23. Panzerdivision 1941 - 1945. Esslingen. 1963. 591 S.

13. Helmut H. Glantz D. M. Hitler and his Generals: Military Conferences 1942 - 1945. New York City, New York: Enigma Books. 2003. 1211 p.
14. Schlemmer T. Die Italiener an der Ostfront 1942/43: Dokumente zu Mussolinis Krieg gegen die Sowjetunion (übersetzt von Georg Kuck). München, Oldenbourg, 2005. P. 275-283.
15. Wilhelm A. Rühle O. With Paulus at Stalingrad. Barnsley, South Yorkshire : Pen & Sword Military. 2015. 240 p.
16. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. Київ: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. 944 с.
17. Бережинский В.Г. Битва за Дніпро (25 серпня - 23 грудня 1943 року). Київ, 2002. 22 с.
18. Безух Ю. В. Нікопольський плацдарм: жахлива правда війни.// Мелитопольський краєведческий журнал. 2016. № 8. С. 30-37.
19. Вронська Т. В. Ізюмсько-Барвінківська операція 1943// Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е - Й. С. 429.
20. Белгородсько-Харківська наступальна операція 1943 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. – Київ : Україна, 2005. – С. 178–183.
21. Гриневич В. А. Українці у складі Червоної армії. Кількісний аспект питання / Україна у другій світовій війні: уроки історії та сучасність: Матеріали міжнар. наук. конф., Київ. 1995. С. 59-62.
22. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України. Київ, 2010. 149 с.
23. Дубик М. Г. Відображення подій 1941 - 1943 рр. в Україні у листах німецьких вояків з фронту// Боротьба за Україну в 1943 - 1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 34-41.
24. Коваль М. В. Друга світова війна і Україна (1939-1945 рр.): історіософ. нотатки. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 75, с.

25. Коваль В. С. Подвиг народний: Україна у Великій Вітчизняній війні. Київ: Держполітвидав, 1970. 135 с.
26. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 336 с.
27. Косик В. М. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів: НТШ. 1993. 658 с.
28. Кучер В. І. Україна 1941 - 1944: трагедія народу за фасадом Священної війни. 2011. 368 с.
29. Лисенко О. Є. Битва за Дніпро як об'єкт історіописання. Битва за Дніпро// До 70-річчя визволення м. Києва від нацистських загарбників: Збірник наукових праць. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 31 жов-тня 2013 р. Київ: ДП "НВЦ" Пріоритети", 2013. С. 183–195.
30. Лисенко О. Є. Українська історіографія Другої світової війни: між закономірністю і парадоксом// Україна-Росія: діалог історіографій: Матеріали міжнар. наук. конф. Київ-Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2007. С. 143-156.
31. Лисенко О. Є., Муковський І. Т. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни. Київ: вид. агентство «Книга пам'яті України», 1997. 567 с.
32. Лисенко О. Є., Пилявець Р. І. Битва за Дніпро у Другій світовій війні: спроба нової концептуальної візії. Український історичний журнал. 2019. № 4. С. 88–117.
33. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин. 2010. 590 с.
34. Перковський А. Демографічні втрати Української РСР у 40-х рр.// Український історичний журнал. 1990. № 2. С. 15-25.
35. Пономаренко Р. Погром, якого не було: до історії бойових дій 5-ї гвардійської танкової армії в серпні 1943 року// Воєнна історія, 2011. 6 (60). С. 53-58.

- 36.Рибченко Л. В. Проблема обліку військових втрат в Червоній армії у роки Великої Вітчизняної війни// Переяславський літопис: науковий зб. — Переяслав-Хмельницький, 2011. — № 2. — С. 92–98
- 37.Руденко Н. М. Мелітопольська наступальна операція 1943// Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6 : Ла — Мі. С. 596.
- 38.Скоробогатов А. В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943). Харків: Прапор, 2004. 368 с.
- 39.Стецкевич В. В. Відновлення й легітимізація місцевих органів влади УРСР 1943–1945 рр.: теоретико-історіографічні аспекти теми// Боротьба за Україну в 1943 - 1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 34-41
- 40.Україна в полум'ї війни 1941–1945. Київ. 2005. 560 с.
- 41.Чайковський А. С. Невідома війна: партизанський рух в Україні 1941-1944 рр. мовою документів, очима історика. Київ: Україна, 1994. 255 с.
- 42.Чорний О. В. Битва за Дніпро: нові підходи до проблеми хронології та періодизації / Sectoral research XXI: characteristics and features: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theretical Conference (Vol. 1), October 15, 2021. Chicago, USA: European Scientific Platform. P. 36–37.
- 43.Чорний О. Битва за Дніпро у науковому доробку Григорія Максимовича Уткіна// Старожитності Лукомор'я. 2022. по. 4. С. 86-96.
- 44.Чорний О. В. Героїзм і трагедія 5-ї гвардійської армії у битві за Дніпро у вересні – жовтні 1943 року// Наукові записки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім.В.Винниченка. 2011. Вип.14. С.181-193.
- 45.Яценко В. Рецензія на книгу «Харьков освобожденный навсегда. Харьков Август 1943 г. Сборник документов и материалов»// Критика. Рік XIX, число 9–10 (215–216).
- 46.Anderson T. O. A Hungarian Vernichtungskrieg? Hungarian Troops and the Soviet Partisan War in Ukraine, 1942// MGM, 1999. 58. P. 345–366.

- 47.Andronikov N. G., Mostovenko V. D. Die roten Panzer. Geschichte der sowjetischen Panzertruppen 1920–1960. München, 1963. 286 S.
- 48.Beevor A. Stalingrad: The Fateful Siege: 1942–1943. Harmondsworth: Penguin Putnam Inc. 1998. P. 311-333.
- 49.Beevor A. The Second World War. Weidenfeld & Nicolson, 2012. 863 p.
- 50.Feldmeyer K., Meyer G. Johann Adolf Graf von Kielmansegg 1906–2006. Deutscher Patriot, Europäer, Atlantiker. Hamburg: Militärgeschichtliches Forschungsamt. Mittler, 2007. 248 p.
- 51.Forczyk R. The Dnepr 1943: Hitler's Eastern Rampart Crumbles. Osprey Publishing 2016. 96 p.
- 52.Frieser K.-H. Die Rückzugsoperationen der Heeresgruppe Süd in der Ukraine// Die Ostfront 1943/44. München. 2007. S. 339-450.
- 53.Frieser K.-H., Wegner B. Germany and the Second World War. Volume VIII: The Eastern Front 1943-1944: The War in the East and on the Neighbouring Fronts. Oxford: Clarendon Press, 2017. 1340 p.
- 54.Fuller J. F. C. The Second World War, 1939-45: A Strategical and Tactical History. Meredith Press, 1968. 431 p.
- 55.George Forty. Tanks of World War Two. Bloomsbury, 1995. 208 p.
- 56.Glantz D. M. "Soviet Military Strategy During the Second Period of War (November 1942-December 1943): A Reappraisal"// The Journal of Military History (Society for Military History). 1996. 60 (1): 35. P. 115-150.
- 57.Glantz D. M. From the Don to the Dnepr: Soviet Offensive Operations, December 1942–August 1943. London, Portland, Oregon: F. Cass, 1991. 446 p.
- 58.Glantz D. M. Soviet Defensive Tactics at Kursk, July 1943. Combat Studies Institute U. S. Army Command and General Staff College. 1986. 70 p.
- 59.Glantz D. M. Soviet Military Operational Art: In Pursuit of Deep Battle. New York: Frank Cass. 295 p.
- 60.Glantz D. M. Vatutin// Stalin's generals. New York: Grove Press, 1993. P. 287—298.

61. Glantz D. M., House J. M. When Titans clashed: how the Red Army stopped Hitler. University Press of Kansas, 1995. 568 p.
62. Glantz D., House J. La grande guerra patriottica dell'Armata Rossa. Milan, 2010. 503 p.
63. Jentz T. L. Panzertruppen: The Complete Guide to the Creation & Combat Employment of Germany's tank Force 1943 - 1945. Atglen: Schiffer Military History, 1996. 300 p.
64. Karel M. The Four Battles for Kharkov// After The Battle. London: Battle of Britain International Ltd. Issue 112. 2001. 56 p.
65. Komjathy A. T. A Thousand Years of the Hungarian Art of War. Toronto: Rakoczi Foundation. 1982. 210 p.
66. Manstein E. von. Verlorene Siege. Bonn. 1955. 664 S.
67. Markin I. Die Kursker Schlacht. East Berlin, 1960. 235 s.
68. McCarthy P., Syron M. Panzerkrieg: The Rise and Fall of Hitler's Tank Divisions. New York: Carroll & Graf. 2002. 288 p.
69. Nipe G. M. Jr. Last Victory in Russia: The SS-Panzerkorps and Manstein's Kharkov Counteroffensive—February–March 1943. Atglen, PA: Schiffer Publishing. 2000. 368 p.
70. Nipe G. M., Spezzano R. Platz Der Leibstandarte: The Ss-Panzer-Grenadier-Division "Lssah" and the Battle of Kharkov, January-March 1943. RZM Imports, 2002. 292 p.
71. Overmans R. Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg. München, 2000. 381 S.
72. Scherzer V. Deutsche Truppen im Zweiten Weltkrieg. Band 6. Scherzers Militaer-Verlag, 2010. 486 S.
73. Sikes J. E. Kharkov and Sinai: A Study in Operational Transition. School of Advanced Military Studies. Fort Leavenworth, Kansas: US Command & General Staff College. 93 P.
74. Stoves R. Die gepanzerten und motorisierten deutschen Großverbände 1935-1945. Nebel-Verlag. 2003. 336 S.

75. Thomas A. Field Marshal Erich von Manstein and the Operational Art at the Battle of Kharkov. Defense Technical Information Center. U.S. Army War College. 2000. 16 p.
76. Töppel R. Kursk 1943: The Greatest Battle of the Second World War. Warwick, 2018. 2021. 230 p.
77. Töppel R. Legendenbildung in der Geschichtsschreibung. Die Schlacht bei Kursk// MGZ, 2002. 61. S. 369–402.
78. Töppel R. The Battle of Prokhorovka: Facts Against Fables// The Journal of Slavic Military Studies. 2021. Volume 34. P. 251-270.
79. Töppel R. Zamulin V. The Battle of Kursk. Controversial and Neglected Aspects// Militärgeschichtliche Zeitschrift. 2018. 77. No. 2. P. 609-611.
80. Weal J. Junkers Ju 87 Stukageschwader of the Russian Front// Combat Aircraft. Oxford: Osprey. 2008. 74. 96 p.
81. Wosnenko W. W. Die Schlacht um den Dnepr// Die wichtigsten Operationen des Grossen Vaterländischen Krieges, 1941-1945, 1958. 307–330.
82. Zamulin V. Demolishing the Myth. The Tank Battle at Prokhorovka, Kursk, July 1943// Gebundene Ausgabe – Illustriert, 2011. 672 p.
83. Zetterling N., Frankson A. Kursk 1943: A Statistical Analysis. Routledge, 2016. 288 p.
84. Ziemke E. F. Stalingrad to Berlin: the German Defeat in the East. University press of the Pacific, 2003. 549 p.

РЕЗЮМЕ

Резюме

Дослідження спрямоване на вивчення звільнення Східної України у 1943 році. Увага акцентується на стратегічних військових операціях, проведених Червоною армією під час Другої світової війни. Висвітлено звільнення ключових промислових і транспортних центрів регіону та їх значення для подальшого перебігу подій на Східному фронті. Проведено детальний аналіз основних військових кампаній з акцентом на показ стратегічних маневрів, які призвели до перемог Червоної армії. Досліджено стратегічне значення цих перемог, які дозволили відновити контроль над важливими промисловими районами. Показано співвідношення втрат протидіючих сторін, а також вплив перемог радянських військ та звільнення східних областей України на процес зміцнення військово-стратегічного потенціалу Антигітлерівської коаліції.

Summary

The study focuses on the liberation of Eastern Ukraine in 1943, emphasizing the strategic military operations conducted by the Soviet Army during World War II. It highlights the liberation of key industrial and transportation centers and their significance in the context of the Eastern Front. A detailed analysis of the major military campaigns is provided, with a focus on the challenges and strategic maneuvers that led to the victories of the Red Army. The strategic importance of these victories is examined, which allowed the restoration of control over vital industrial areas, significantly enhancing Soviet military capabilities and disrupting German defensive lines.